

ہماری ادب۔ ریتے روایت

ڈاکٹر طاہر تونسوی

DISCLAIMER

All the books we provide on Kitaabiyat, are the digitalized versions of the Hardcopies we OWN. We don't promote piracy. If you like the books then support their authors by buying the originals.

Posting of our books in any forum/board/blog/website is STRICTLY PROHIBITED.

Uploading of our books to any other media uploading service / community reading services (i.e SCRIBD), without our permission is prohibited.

The hardwork we do, in presenting the books to you, takes quite lot of effort. With every page Photoshopped, and every line checked for its readability, should be respected

Some people are stealing our work, we need your help, if you see our books anywhere other than Kitaabiyat, please let us know. We'll consider it your support for the promotion of Urdu Literature.

Support us by keep visiting and also by telling others about Kitaabiyat.

Prof. Akbar

Prof. Muhammad Akbar Qureshi

SUPPORT US!
TO HELP US IMPROVE
KITAABIYAT

“

[Ads by Google](#)

[Urdu Novels](#)

[Funny SMS](#)

[K167](#)

[Send SMS](#)

[Urdu Poems](#)

JAN 21, 2010

”

kitaabiyat.blogspot.com

YEAH ONLY YOU CAN DO IT...
TELL OTHERS ABOUT US & KEEP VISITING FOR
DOWNLOADING THE BEST URDU LITERATURE, ON THE NET.

تندیر

- ۷ - پہلا ورق ————— ڈاکٹر طاہر تونسوی
- ۹ - دیباچہ ————— پروفیسر شوکت مغل
- ۲۹ - ۱- سرایتی داکلاسیکی ادب ————— یک جائزہ
- ۴۱ - ۲- سرایتی وچ مرثیے دی روایت
- ۵۸ - ۳- سرایتی ادب وچ اسلامی تہذیب دے عناصر
- ۹۱ - ۴- سرایتی وچ داستان دی روایت
- ۱۰۱ - ۵- تحریک آزادی وچ سرایتی واقعہ
- ۱۱۱ - ۶- نویں سرایتی شاعری
- ۱۲۳ - ۷- قومی ادب دے ودھا وچ علاقائی زبانیں واقعہ
- ۱۳۳ - ۸- سرایتی زبان دی شہکار مشنوی ————— سیفیل نامہ
- ۱۴۲ - ۹- سرایتی افسانے دی ٹور
- ۱۴۹ - ۱۰- سرایتی وچ تراجم
- ۱۵۶ - ۱۱- سرایتی زبان وچ ڈراما
- ۱۶۲ - ۱۲- سرایتی ادب وچ طنز و مزاح
- ۱۶۷ - ۱۳- سرایتی وچ منظوم تراجم
- ۱۷۷ - ۱۴- سرایتی وچ نویں سفر نامے
- ۱۸۶ - ۱۵- سرایتی وچ ہائیکو
- ۱۹۵ - ۱۶- سرایتی شاعری وچ مقام حسینؑ

پہلا ورق

سرائیکی ادب، ریت تے روایت میڈے تحقیقی تے تنقیدی مضمونیں دا مجموعہ ہے۔ اے مضمون پچھلے دیشہ ورہیں وچ لکھے گیتن۔ میڈی کوشش اے رہی ہے جے سرائیکی ادب تے اوندیاں صنفاں دا مکمل احاطہ تھی ونجے۔ ایہا وجہ اے جے انہیں مضمونیں وچ موضوع تے مواد تے اعتبار نال خاصا تنوع نظر آندے۔ البتہ کتھائیں کتھائیں تکرار وی آگئی اے۔ مگر میں مضمون دی اہمیت دے پیش نظر شامل رہن ڈتے کیوں جے اے مضمون مختلف سیناراں وچ پڑھے گیتن تے رسالیں وچ شائع تھین۔ میڈے انہیں مضمونیں وچ میڈا اپنا تنقیدی تے تحقیقی نقطہ نظر وی سامنے آندے تے میں کھلے ڈتے انداز وچ سرائیکی ادب کوں متعارف کران دی کوشش کیتی اے تاں جے انہیں لوکیں دی اے شکایت دور تھی ونجے جے سرائیکی زبان دے دامن وچ کچھ کئے نی۔ میڈے مضامین ایں گالھ کوں واضح کریندن جے سرائیکی زبان تے ادب دا دامن بہوں وسیع اے تے ایندا سرمایہ تے درشہ وی بے بہا ہے۔ بس لوڑ ایں گالھ دی ہے جے ایندے اُتے قلم چاتا ونجے۔ اوڑیں وی سرائیکی وچ تحقیق تے تنقید دا حال بہوں منڈا اے۔ میگوں امید ہے جے میڈے ایں مجموعے نال تحقیق تے تنقید دی روایت مضبوط تھیسے تے اے کم آگوں تے ٹرپوسی۔ سرائیکی دے ہاندرے محقق سئیں پروفیسر شوکت منگل ایں کتاب

- ۱۶- سرائیکی دا پہلا افسانہ نگار — غلام حسن حیدرانی ۶۰۳
- ۱۸- خواجہ فرید دے کلام وچ عشقیہ داستاناں ۲۱۶
- ۱۹- خواجہ فرید دے کلام وچ ریتاں ۲۲۶
- ۲۰- سرائیکی دا پہلے گننام شاعر — خوشدل ۲۳۲
- ۲۱- سرائیکی دا پہلے قدیم شاعر — گانمن ملتان ۲۳۷
- ۲۲- پیت دے پندھ واسجا کا پندھ چیرد ۲۵۲
- ۲۳- ویلھے دی کوک تے ڈکھ دی بیخدا شاعر — اقبال سوکڑی ۲۳۸
- ۲۴- شاکر تونسوی دی غزل ۲۵۷
- ۲۵- سرائیکی شاعری دا گوتم — مساز حیدر آباد ۲۶۱
- ۲۶- سرائیکی وسیب دے پس منظر دا شاعر — محمد سلیم اختر ۲۶۸
- ۲۷- سرائیکی فلکشن تے ظفر شاری ۲۷۳
- ۲۸- پیار پریت دی ریت دا شاعر — فاروق روکڑی ۲۷۹
- ۲۹- کونین دا والی تے ہک نظر ۲۸۳
- ۳۰- سرائیکی ادب دے چار سال ۲۸۹

دا دیباچہ وڈی محبت نال لکھئے۔ میں انہیں دا مقورائیت ہاں۔ میں آپڑی ایس کتاب
 دا انتساب اپڑی سگھتیں ستیں حبیب فائق تے ستیں سجاد حیدر پیر ویز دے
 نال کیتے کیوں جے اے ڈور میں سرایتی زبان تے ادب کیتے ہوں کم کریندے
 پین۔ میں بیکن جس دے ستیں عبد الجبار وادی شکر گزار ہاں جے انہیں اُردو تے
 انگریزی کتابیں دی اشاعت دے نال نال ایس دھرتی دی ہوں وڈی زبان سرایتی
 دیاں کتاباں چھاپن دا آغاز کیتے۔ میوں علم جے اے گھاٹے داسودا ہے پر
 کڈاہیں کڈاہیں گھاٹے وچ دی فیدے دا امکان پیدا تھی ویندے۔ میوں امید
 جے میڈے اے مضمون سرایتی زبان تے ادب نال وچھی رکھن آلیں کیتے
 مفید ثابت تھیں تے سرایتی دے طالب علمیں کیتے ہوں سارے موضوعات
 تے مضامین مل و لین کیوں جے لمحہ موجود وچ انہیں کوں ابھیوں مواد دی لوڑ
 دی ہے تے انہیں دی ضرورت دی

ڈاکٹر طاہر تونسوی

العائشہ — غالب سٹریٹ
 محلہ غفاریہ، بوکسن روڈ ملتان

سرائیکی ادب — ریت تے روایت

دیباچہ

سرائیکی زبان قدیم اتے ایندا ادب ضخیم ہے۔ کتیں ہی
 زبان دی گلی ایس زبان دے ادب دیاں قلمی کتاباں دی ملکی تے غیر ملکی کتاب خانیاں
 وچ اُج دی موجود ہن۔ سلاطین دے دور توں فارسی زبان دی برتری اتے
 انگریزاں دی برتری دے دور وچ انگریزی زبان تے ثقافت دیاں جھکڑاں جھولیاں
 میں سرائیکی زبان و ادب دے ودھ ددھاسے دیاں پونہلاں کوں ساڑ ڈتا۔ پاکستان
 بنن دے زمانے توں اُردو نال ہندی زبان دی لاگ بازی پاروں پاکستان بنن وچ
 دے بعد سرائیکیاں میں دی اُردو زبان دے ایرے پدھن تے پکے کرن دے
 سچے تے گورھے جذبے وچ کڑھ کے آپنی زبان ول کجھ زیادہ دھیان نال ڈتا،
 اتے ایندے لکھاری اپنیاں انجوائنچ پولیاں اتے ہجیاں وچ وڈیج کے
 ہزاراں سالوں توں آون آے اپنے ادب توں پرے تھیندے گئے۔ جہڑے
 ویلے سرائیکی ادب عام لوکاں دیاں اکھیں توں اوڈھر تھیا تاں پنجاب دے
 بعضے دانشوراں دے سر تے پنجابی زبان کوں اگوں دودھاؤن اتے پنجابی
 لکھتاں کن غیر ضروری توجہ ڈیون دا جن سوار تھیا اتے او اکھن دیکھتے کہ پنجابی ہک

زبان اُتے سرایتی ایندا ہجرتے انگ ہے۔ اے تاں اینویں تھیا جو
بھاہ جادوئی آئی اُتے چو کے دی سین بن بیٹی

سرائیکی زبان دا ادب مٹھا ڈھیکھ کے سرائیکی دانشوراں میں ایں گالھ دا ویلے سر
احساس کیتا اُتے اُنہاں میں سرائیکی زبان دے مختلف لہجیاں کوں (قدیم تے اُلی)
پک ناں ڈے کے سرائیکی زبان تے ادب کوں پک راہ تے سٹیا سرائیکی لکھایاں
نیں آپنے علاقائی لہجیاں کوں اصل زبان وچ لاکے لکھیا اُتے ہوں لکھیا۔ ۱۹۸۰ء
توں ۱۹۹۰ء دے عشرے وچ سرائیکی کتاباں دے ڈھیر لگ گئے۔ ایں باے
ڈاکٹر طاہر تونسوی کوں ۱۹۸۰ء دے ادب دا جائزہ گھنڈے ہوئے لکھیاں
پئے گیا کہ

"پچھلے ڈو تڑے سالوں وچ سرائیکی ادب دا دامن ہوں وسیع رتی
گئے۔ بے شمار نظم نئے نثر دیاں کتاباں شائع تھین ۶"

(سرائیکی ادب دے چار سال — ۱۹۸۰)

سرائیکی ادب دے ایں TAKE OFF دُور وچ قدیم ادب کوں
سامنے گھن آیا گیا۔ اردو دے کلاسیکی ادب دے سرائیکی وچ ترجمے کیتے گئے
شاعری، افسانے، ڈرامے تے سفر نامے وچ جدید دُور دے ادبی رجحانات کوں اینویں
کھپایا گیا کہ سرائیکی زبان اپنی قدامت دے نال نال جدید دُور دی اوزبان نظر آوٹ
لگ گئی جہڑی آپنے اندر ہر قسم دے نویں تازے ادبی تجربات تے تصورات
کوں جذب کرن دی دُکت تے صلاحیت رکھیندی ہے۔ اُج سرائیکی زبان دی
شاعری وچ ہائیکو جیہیں جدید ونکی دے نال نال سرائیکی جیہیں اپنی نویں ونکی دی
جائیندی نظر آندی ہے۔

ڈاکٹر طاہر تونسوی دی اے کتاب "سرائیکی ادب — ریت تے روایت"

بنیادی طور تے تنقیدی کتاب ہے۔ ڈاکٹر صاحب موصوف اردو ادب دے نئے
ہوئے نقاد اُتے محقق ہن۔ اُنہاں نے ایں کتاب وچ ہر موضوع تے اپنا تنقیدی
نقطہ نظر پیش کیتے پچ اپنی تنقیدی رائے دے نال تحقیقی پہلو کوں وی ڈاڈھنا
سوہٹاں نبھائے۔ ہن بنگوں او ایں کتاب وچ محقق، نقاد دے طور تے محقق اُتے
نقاد دا ڈوہرا فرض نبھیندے نظر دن۔ سرائیکی زبان دی تاریخ تے اُنہاں دی تحقیقی
نگاہ اُنہاں فقیریاں توں ڈھٹی وچ سگدی ہے۔

۱۔ "سومرہ خاندان (۱۳۰۰ تا ۱۳۳۹ء) دے عہد وچ، جہڑے
بھٹی راجپوتاناں دا پک قبیلہ ہن سرائیکی زبان کوں ملتان تے سندھ وچ
پہلی واری سرکاری سرپرستی حاصل تھی۔ سومرہ حکمراناں نے سرائیکی
زبان کوں ملتان تے سندھ دی سرکاری زبان قرار ڈتا۔
بہر حال عربی، فارسی دے زیر سایہ مقامی طور تے ملتان وی پلدی رہی تے
ملتان آئیں دی حکومت وچ عمل دخل دی بدولت ایندا وی کجھ ناں کجھ
جھ چار رہا۔ آئین اکبری وچ ابوالفضل نے پہلی واری زبانوں وچ ایندا
نان ملتان درج کیتے۔" (سرائیکی ادب وچ اسلامی تہذیب دے عناصر)

۲۔ "میں ایہ گالھ بتیر گئیں ڈر بھو دے دعوے نال آہاں جو سرائیکی ایں
پاک خطے دی زبان اے تے اول ویلے توں ہے جہڑی پاکستان ہالی
وجود وچ ناں آیا ہا۔ اساں سرائیکی پولٹن آلیاں داساں گا
آپنی دھرتی نال ہوں گھانا اے تے صدیاں توں اسڈے چڑھاں اسڈی
آپنی زمین وچ مضبوط ہن۔ اے گالھ میں دعوے نال
آکھ سگداں جے سرائیکی اسڈے چارے صوبیاں وچ اردو دے بعد
رابطے دی سمجھ توں وڈی زبان ہے۔ اوزبان جہڑی ماکھی دی کار مٹھی

تے کھنڈ دی کار ہے۔ چہڑی کو لے تے کرور جذبیاں دی زبان ہے“
(سرائیکی وسیب دے پس منظر دا شاعر — سلیم حسن)

ڈاکٹر صاحب سرائیکی زبان دی وضاحت دا ذکر کریندے ہوئے لکھدن :-

”سرائیکی پاکستانی زبانوں وچوں سب توں وسیع زبان ہے اُتے
بنوں کنوں گھن کے لاڑکانے توڑیں ایہہ سبکے چلدے۔ قومی زبان
اُردو دے خمیر وچ وی ایہہ پورے زوریں نال موجود ہے“

(سرائیکی وسیب دے پس منظر دا شاعر — سلیم حسن)

تاریخ ڈسیندی ہے کہ سرائیکی زبان دا ادب اُردو دھرتی دی سیندھ توڑیندا
ریہے، چتھاں ہاڑانیں تے ماحول دی تریہہ لہائی ہے، بیاسس نیں ساول کھنڈانی ہے
اُتے ستلج تے راوی نیں سونا اُگلے۔ چتھاں چنانہہ نیں عشق دیاں داستاناں کھنڈانیں
اُتے چتھاں سیندھ ہٹن توڑیں مستیاں کرینداؤ دے۔ ایں زبان وچ دنیا دی قدیم
ترین تہذیبی دھرتی دا مٹھان ہے، کٹک دی مٹھی مٹھی خشبو ہے، سُرور تے
سھر دی دی ہبک ہے اُتے گنوں منھیں دے تازے ڈدھ دی ہواڑ تے ہبک
ہے۔ ایں زبان دے حرف دھرتی دی نرمی رکھیندن۔ ایندے لفظ ہواواں دیاں
ہیلاں گھلیندن، ایندیاں ترکیباں دریاویں دی روانی ڈکھیندن۔ ایندے محاورے
ایکوں بولن آلیاں مانواں دا زبان تے عبور ڈسیندن۔ ایندے پہا کے تے اکھاٹ
وسیب دا مطالعہ کرویندن۔ اُتے ایندی شاعری بندے کوں خدا نال ملیندی ہے۔
ڈاکٹر طاہر تونسوی نیں ٹھیک لکھے :-

”سرائیکی پاکستانی زبان ہے تے ایندا خمیر ایہی مٹی نال بنے۔ ایندے
لکھاری وی ایہی مٹی تے ایہی دھرتی دے پتر ہن“

(قومی ادب دے ودھا وچ علاقائی زبانوں دا حصہ)

سرائیکی زبان اُردو علاقے وچ بولی ویندی ہے چہڑا پاکستان دے چارے
باں کول ملیندے۔ ایں پاروں لے زبان صوبیاں وچ رابطے دا فرض خنگی طرحاں
تجاسگدی ہے۔ ڈاکٹر صاحب اپنے مضمون وچ لکھدن :-

”میں لے اکھن وچ کوئی تامل محسوس نی کریندا جو قومی ادب دے فروغ
وچ سرائیکی دا ہوں وڈا حصہ ہے۔ خاص گالھ ایہہ ہے جو اوہ پاکستانی
علاقے جتھاں سرائیکی بولی تے لکھی ویندی ہے۔ پاکستان دے چاریں
صوبئیں دا تہذیبی، لسانی، مذہبی تے ثقافتی سنگم ہن تے اُردو دے
بعد سرائیکی اسی کھن زبان ہے جیکوں چارے صوبئیں دے ادھل، رابطے
دی زبان اکھیا وچ سگدے تے لے ہک ایجھی حقیقت ہے جتیں کنوں
انکار ممکن کاتنی“

(قومی ادب دے ودھا وچ علاقائی زبانوں دا حصہ)

جیکر سرائیکی کول رابطے دی زبان بنا گھداو نچے تاں ایندا ڈھیر سارا ذخیرہ الفاظ
ایں گروچ ہوں مدت ڈسی۔ ایندے محاورے، ترکیباں اُتے اکھاٹ کتیں وی ڈھی
زبان کولوں گھٹ کاتنی۔

”سرائیکی زبان وسیع ہے تے ایندا ذخیرہ الفاظ کتیں ہی زبان کنے گھٹ
کاتنی۔ نہیں زبانوں دے لفظیں کول جذب کرن دی چہڑی
خصوصیت سرائیکی وچ اے اُردو وچ وی ہے تے خاص گالھ لے
ہے جو سرائیکی دا اُردو دی نشوونما وچ وی ہوں وڈا حصہ لے تے ایں
طرح اُردو تے سرائیکی ہک ڈوبھ دے لفظیں کول قبول کرن دی
صلاحیت وی رکھیندن“

(سرائیکی وچ تراجم)

(سرائیکی وچ داستاناں دی روایت)

مرثیہ سرائیکی شاعری وچ قدیم ترین صنف ہے۔ ایندا مرثانی ادب برصغیر دیاں سب زباناں وچ قدیم ترین ہے۔ ڈاکٹر طاہر تونسوی ایس کتاب وچ سرائیکی مرثیہ دی تاریخ کنوں گھن کراہیں آج تئیں دے مرثیہ تے تفصیل نال بحث کیتی ہے۔ سرائیکی شاعر مرثیہ ناں صرف لکھن بلکہ پڑھدے وی ہن۔ سرائیکی مرثیہ وچ جتی سوز و گداز، درد اتے دکھ دا اظہار ملدے اوہی کنیں زبان وچ کانتی غلش ہر اصحابی ہو ریں سرائیکی مرثیہ دی ابتدا بارے اپنی کتاب "مثنوی مرثیہ وچ لکھے۔

"خاندان اہل بیت دے مستورات وچوں سیدہ اُم کلثوم بنت حضرت علیؑ نے پہلا دردناک مرثیہ کہیا ہا۔ امام زین العابدینؑ دے ازدواج وچ ہک سندھی خاتون وی ہئی جیں دے لطن وچوں زید شہید پیدا ہوئے ہن۔ اوں خاتون اپنی زبان وچ مرثیہ لکھ کے امام زین العابدین وی خدمت وچ پیش کیتا جیں کون ڈیکھ کے امام دعا فرمائی جو تیڈی زبان وچ ذکر حسینؑ قیامت تئیں تھیندا رہی۔ مورخین آہدے ہن جو ایہہ مرثیہ قدیم زبان سرائیکی وچ لکھیا ہو یا ہا۔ چہڑی اوں ویلے سندھ دے اُتے علاقے وچ لہری ویندی ہئی۔ ایس واسطے اسان آکھ سگدے ہاں جو پہلا مرثیہ سرائیکی زبان وچ لکھیا گیا ہے۔"

(مرثیہ ہائے، صفحہ ۱۳ شائع شدہ اکتوبر ۱۹۸۶ء)

ناشر پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور

ایں لحاظ نال اہل بیت دی شان وچ پہلا مرثیہ عربی وچ اُتے ڈوجا سرائیکی وچ لکھیا گئے۔ سرائیکی ادب دے روایت تے روایت دے مصنف نیں سرائیکی وچ

مرثیہ دے منڈھ بارے ایں لکھے۔

"برصغیر وچ سب توں پہلا مرثیہ سرائیکی وچ آکھیا گیا۔ کیفی جامپوری نیں اپنے ہک مضمون وچ لکھے جو مختار ثقفی نے ہک کنیز حضرت امام زین العابدین کنیں بھجی، اوہ کنیز مثنوی ہئی۔ اوہیں سرائیکی وچ سانجھ کر بلائے مرثیہ آکھ کراہیں امام کون سٹوایا۔ سرائیکی وچ مرثیہ ۱۶۱۱ء یعنی ستویں صدی عیسوی وچ ای رواج پاوٹ رگا ہا۔ تاناریاں دے گلے نال ایران تے عراق دے لوک ہجرت کرتے مثنوی تے ایندے نیڑے پچھے تاں انہاں وچوں اکثر شیعہ ہن۔ تہوں پورے برصغیر وچ مثنوی ڈاکرین کھنڈ گئے۔ مثنوی ڈاکرین دی اکثریت خود مرثیہ آہدی ہے تہوں سرائیکی وچ مرثیہ دا ورثہ ہوں زیادہ لے۔"

(سرائیکی شاعری وچ مقام حسینؑ)

سرائیکی زبان وچ موجود درد اُتے محتاج علم و ادب دی دنیا وچ بطور مثال پیش کیتا ویندے۔ ایں پاروں لے زبان مرثیہ دا درد بیان کرن کیتے ہوں مناسب ہے۔

۱۔ "سرائیکی وچ جیڑھا سوز تے گداز ہے اوندی بناتے جیڑھیلے مرثیہ وچ واقعات کر بلا دا بیان تھیندے تاں اوں وچ ایہ اثر ہوندے جو ایندے سٹن آلا ہر بندہ ہتھوں ولاتے لہری زہ سگدا۔"

(سرائیکی شاعری وچ مقام حسینؑ)

۲۔ انیس تے دس مرثیہ دے ہوں وڈے شاعر ہن۔ پراچ توں تئیں انہاں دے مرثیہ پڑھ کے آکھ سنی نہیں تھن۔ سرائیکی مرثیہ دا ہک

بند کھیں توں ہنجواں دی ٹھڑی لاڈیندے۔ ایندی وجہ زبان داسون تے
گداز لے چہڑا گئیں ہئی زبان کوں نصیب کاہنی۔“

(سرائیکی وسیب دے پُر نظر شاعر — سلیم حسن)

ملتان توں لے مرثیہ لکھنؤ پہنچتا اُتے اُتھاں ملتان ذاکرین اپنی زبان دے جوہر
ڈکھیندے ریہے۔ آج وی سرائیکی مرثیہ پنجابی، پشتو، سندھی اُتے بلوچی بولن آلے
علاقیاں وچ ڈاڈھے شوق نال سُٹیا دیندے۔ مرثیہ دی ونکی وچ سرائیکی شعری
ادب واسل ہوں زیادہ ہے۔ ڈاکٹر صاحب نہیں ٹھیک کہتے :-

”ملتان دے بعد ڈوجھام مرکز لکھنؤ ہا جتھاں ملتان ذاکرین کوں سٹہ پیاویندا
ہا۔ میر تے سو دا دے زمانے وچ میاں سکین ملتان اُتھاں چلے مرثیہ
آکھن آلے ہن..... تے لے مرثیہ سرائیکی شاعری دی ادہ
کھبی صنف لے جیکوں کئی وی زبان دے مرثیاتی ادب دے مقابلے
وچ رکھیا ونج سگدے۔“

(سرائیکی وچ مرثیہ دی روایت)

افسانہ جدید دور دی مختصر کہانی ہے۔ ایہہ صنف سرائیکی وچ ڈاڈھی بھلی بھلی
ہے۔ موضوع، مواد اُتے اسلوب دے لحاظ نال سرائیکی لکھاریاں میں افسانے وچ
آپنے ڈکھرپ دا اظہار کیتے۔ علامتی افسانیاں دے لحاظ نال وی سرائیکی ادب ہوں
امیر نظر دے۔ ڈاکٹر طاہر تونسوی میں ”سرائیکی افسانے دی ٹور“ وچ سرائیکی افسانے
دا ارتقاء ڈسے، اُنہاں دے نزدیک عامر فہیم علامتی افسانے دے او وڈیرے
ہن جنہاں اُتے انتظار حسین دا پچھاواں پنے کئے۔

”عامر فہیم شروع کونوں علامتی افسانے لکھن شروع کر ڈتے تے اینویں

ہگدے جو اوندے اُتے انتظار حسین دی چھاپ ہے.....
..... انہیں دی کہا نہیں وچ علامت دے ذریعے جبر تے ظلم کرن
آلی قوتیں دے خلاف بھرپور احتجاج ہلدے۔“

(سرائیکی افسانے دی ٹور)

سرائیکی ادب — ریت تے روایت دے مصنف میں غلام حسن حیدرانی
کوں سرائیکی دامونڈھی افسانہ نگار آکھے۔ اُنہاں دے نزدیک حیدرانی داسرائیکی افسانے
وچ اُوہو مقام ہے جہڑا اُردو وچ پریم چند دا ہے۔

”حیدرانی کوں میں پریم چند آکھ کے اوندے مقام تے مرتبہ نہیں گھنایا تے
ناں ای میں اُنکوں پریم چند دی تقلید کرن آلا افسانہ نگار قرار ڈتے۔
موضوعات دی مماثلت دی وجہ نال میں اُنکوں سرائیکی دا پریم چند قرار ڈتے
کیوں جے جہڑا مقام اُردو وچ پریم چند دا ہے اُوہو مقام سرائیکی وچ
حیدرانی دا ہے۔ حیدرانی سرائیکی افسانے دا ابا دا آدم ہے۔“
دسرائیکی دا پہلا افسانہ نگار — غلام حسن حیدرانی

ظفر لاشاری سرائیکی دے اُچھے ناول نگار تے افسانہ نگار ہن۔ سرائیکی فکشن وچ
اُنہاں دا مقام بہوں اُچھا ہے۔ ڈاکٹر طاہر تونسوی دے نزدیک ظفر لاشاری سرائیکی
افسانے دا فریڈ ہے۔ موضوعات دے لحاظ نال او اُردو افسانہ نگار احمد ندیم قاسمی
دے ناناں ٹرڈا نظر دے۔ اُتے خود نال دے ڈکھاں تے ڈکھی بھٹیون دی وجہ کونوں
علامہ راشد الخیری دے نال کھڑا ڈس دے۔

”میں ظفر لاشاری کوں سرائیکی زبان دا پیرومی آکھا۔ سرائیکی افسانے
دا فریڈ وی تسلیم کرینداں..... تبار
نال او احمد ندیم قاسمی دے نیڑے نیڑے بھل تہاڑی خطوط وچ سفر کریندا

ہو یا اپنے ایک وجود و اقدم قدم تے احساس ڈیوینڈے.....
 اوندے تمارے موضوع اوندے قریب تے اوندے وسیب
 دے ہن..... موضوعی اعتبار نال ظفر لاشاری اساکوں مصورِ غم،
 راشد الخیری دے قریب ڈس دے..... ظفر لاشاری مرد ہودے
 دے باوجود فنکار دے سانجھے رشتہ دی بدولت معاشرے وچ حالت
 تے واقعات دے ہتھوں پیھی ہوئی عورت دی نمائندگی کریندے تے
 این معصوم طبقے دی حمایت وی.....

(سرائیکی فکشن تے ظفر لاشاری)

سرائیکی ادب — ریت تے روایت، سرائیکی ادب دے لکھاریاں تے اک
 بھر پور ناقدانہ رائے دا اظہار وی ہے۔ کتاب دے مصنف نے اپنی خوب صورت زبان
 وچ سرائیکی لکھاریاں وچوں کجھ عظیم ہستیاں بارے کجھ آنجھیاں تولویاں گالھیں کیتن
 جیکوں نقاد بطور حوالہ پیش کر لین۔ ممتاز حیدر ڈاہر، سلیم احسن، اقبال سوکڑی، نصر اللہ تھہر
 حیدر گرو دیزی، ظفر لاشاری اتے اسماعیل احمدانی بارے انہاں دے اے فقرے پڑھن دے
 لائق ہن :-

ممتاز حیدر ڈاہر

”ممتاز حیدر آج دے نویں دور دا حساس تے باشعور فن کار ہے۔
 اپنے وجود دی سُنھاٹ تے اپنی ذات دی گول اوندی غزل
 دا بنیاد دی رویت ہے..... سرائیکی شاعری دالے گوتم بدھ،
 ممتاز حیدر، سستی وانگوں اپنے پنل کنے مایوس نہیں تھیا تے او
 برگدھے درخت بہیچے روشنی تے نور دی آس وچ گیانی بٹن تے

میٹھے.....
سلیم احسن
 (سرائیکی شاعری دا گوتم ————— تماخیر)

”میں آہاں جو سلیم احسن آسا ڈاشاعر ہے، بالکل آسا ڈے ہمزاد دی کار
 جہڑا آسا ڈے گزرے رتیں، سو جہنے رنگیلے موسیں، من بجانو زریں منظرین
 بے درد سوچیں، بے محاب یاریں، اُن ڈٹھے خابیں، اُن پتے غماتے
 تے ڈگھاں کوں شعر دی زبان ڈیندے..... اینویں لہدے
 جو سلیم احسن وچ خواجہ فرید دی روح حلول کر گئی اے۔“

(سرائیکی وسیب دے لپ منظر دا شاعر — سلیم احسن)

اقبال سوکڑی

۱۔ ”اقبال سوکڑی دی شاعری ہک ایجھیں ستم رسیدہ، غم زدہ مگر باشعور تے
 حساس نوجوان دی شاعری ہے۔ جتیں صحرادے پھٹیں دی مانندق و دق صحر
 وچ خوشبو کھنڈا کر ایں گم نامی دے کونیں وچ گم تھیون دی بجائے
 ادب دے سمندر وچ اپنے آپ کوں اُبھارے۔“

(جدید سرائیکی شاعری)

۲۔ ”اقبال سوکڑی — شعر دی سلطنت دا ایہہ جہاں بے تاج بادشاہت
 جیڑھا اپنے خیالی نعل دی کیری نال ہرزنگ دی تصویر بنا کر ایں انہیں
 کوں لفظیں دا روپ ڈیندے۔ او اپنے دل دے بٹے تے ہر
 کر ایں ڈکھیں دی سنج ہیٹھا ٹریندے پر مایوسیت تے قنوطیت دا
 شکار نہیں تھیندا۔“

(اقبال سوکڑی — ویلے دی لوگ تے ڈکھ دی سنج دا شاعر)

نصر اللہ ناصر

”نصر اللہ ناصر دی شاعری وچ سوہنی دے چناب دی روانی، سندھ دی عظیم لہراں دا متوج، خواجہ فرید دی روہی دارومانی تاثر تے علاقائی تہذیب و تمدن دا نمایاں عکس بلدے“

(جدید سرایتی شاعری)

حیدر گریزی

۱۔ ”حیدر گریزی ادشاعر ہے جنہیں جدید توں جدید علامتیں دا اظہار اپنی شاعری دے ذریعے کیتے، فکر تے سوچ دی گہرائی، زبان دا نوالا آہنگ، روایت کنوں بغاوت، تجربات دی وسعت، نویں مضامین دی فراوانی، نویں لب و لہجے نال قاری دے سامنے آندے“

(جدید سرایتی شاعری)

۲۔ ”حیدر گریزی دیاں ہائیکواں انہیں دی اظہار تے گرفت، فنی ریاضت، فنکارانہ مہارت، نویں نکور موضوعات تے عصری شعور دا اظہار ثابت ہن“

(سرائیتی وچ ہائیکو)

ظفر لاشاری

”کچھ لکھاری ایجھیں دی ہن بہرے سرائیتی وچ ای سوچیندن تے سرائیتی وچ ای لکھیندن۔ انہاں لکھاریں وچ ظفر لاشاری دا ناں ’الف‘ آلسے تھاں تے ہے۔“

(سرائیتی فکشن تے ظفر لاشاری)

اسمعیل احمدانی

”نویں سرائیتی ادب بارے ہوں ساریاں معلومات ملدن جیڑھیاں ایں مگھ دا ثبوت ہن ہے ’پریت دے پنڈھ دا مصنف آج دے زمانے

دوچ رہنداپتے۔ او پورے عصری شعور نال اپنے وسیب دی نمائندگی کرن دا حق ادا کریندا پتے تے آپنڑی ماہولی نال کیتی گئی نا انصافی دا ازالہ منگدے“

(پریت دے پنڈھ دا سچا کاپنڈھٹرو)

سرائیتی زبان دے لکھاری اپنیاں توپیاں ادبی و نکلیاں اتے روایتی ادب دے و نکلیاں وچ لکھن دے ہان مریندے ہین۔ پر ہالی کچھ و نکلیاں، لکھاریاں دی توجہ منگدن۔ ’تراجم‘ دی ونکی وی انہاں وچ شامل ہے جیندے وچ ہالی لکھاریاں، کم کرن اتے بہاں زبانان دے ادب کنوں سرائیتی کون اتے سرائیتی زبان دے ادب کنوں بہاں زبانان آلیاں کون سوتہاں کراوٹیں، سرائیتی ادب — پریت تے روایت دے مصنف کون ایں مگھ دا ہوں احساس ہے۔ انہاں دا خیال ہے کہ سرائیتی زبان وچ کئی زبانان دے ادب دے ترجمے کیتے گن اتے ایں بارے ہوں سارا مواد بلدے۔

”چھوٹیاں سرائیتی وچ ترجمیں دا تعلق ہے عربی، فارسی، انگریزی تے اردو دے شہ پارن دے ترجمے سرائیتی وچ کیتے گین۔ سرائیتی وچ ترجمے دی روایت دا آغاز قرآن پاک دے ترجمے توں تھیندے۔ ایندے علاوہ قصیدہ مجدہ شریف دا ترجمہ وی کیتا گئے۔ فارسی توں سعدی، امیر خسرو، عمر خیام تے اقبال دے ترجمے کیتے گین۔ اردو ادب توں غالب دیاں غزلاں، علامہ اقبال دیاں غزلاں، داستاناں تے ڈو جھیاں کتاباں، مضموناں تے افسانیاں وغیرہ دے ترجمے کیتے گین۔ سرائیتی وچ منظوم تراجم دا مطالعہ کیتا ونے

تاں لے گلہ سا مھنے آندی لے کہ این ندوچ گئی ہوں سارا کھ نہیں تپیا
تے سرایکی لکھاریں ایں پاسے ہوں گھٹ توجہ کیتی لے ۱۱

(سرایکی وچ منظوم تراجم)

ڈاکٹر طاہر تونسوی نیں آہنی ایں کتاب وچ سرایکی دے پہلے افسانہ نگار غلام حسن
حیدرانی۔ ۱۸ ویں صدی دے گنام شاعر خوشدل سرایکی دے قدیم شاعر گانن ملانی
گیتاں دے شاعر فاروق روکھڑی، جدید سرایکی شاعر شاگرد تونسوی تے خواجہ فرید جیہیں
کلاسیکل شاعر دی شاعری اتے فن تے دی تنقیدی تے فکری گلہ لکھاریں کیتی ہے
جہڑی ایں کتاب دی اہمیت کوں زیادہ اُبھار ڈیندی ہے۔

خواجہ فرید تاں سرایکی زبان دی بریت دے شاعرین جیوں صرف "ریتے" ہی
سمجھ سگدین، کُرتیاں کوں انہاں دی اہمیت داکیاں پتہ۔ خواجہ سئیں دی شاعری کوں
اُدب و سمجھدے جہڑا، بھرتے کرب، عشق تے محبت، شکوہ تے شکایت، ڈکھ تے سول
درد تے آزار، اُمید تے نا اُمیدی، یاس تے آس اتے فراق تے وصال دیاں منزلاں
بھوگی و داہو دے اتے انہاں "ریتاں" کوں سمجھا جو دے ایں سلسلے وچ خواجہ فرید سئیں
دے کلام تے ڈو مضمون خواجہ فرید دے کلام وچ عشقیہ داستاناں تے "خواجہ فرید دے
کلام وچ ریتاں" وڈی توجہ نال لکھے گئیں جہڑے ایں کتاب دا اہم حصہ بن۔

ایں کتاب وچ ڈاکٹر مہر عبدالحق دی کتاب "کونین دادالی، حفیظ خاں دی کتاب
"کچ دیاں ماٹیاں"، اسماعیل احمدانی دی کتاب "پیت د بندھ" کوں وی ڈاکٹر طاہر تونسوی
نیں تنقیدی نگاہ نال ڈسٹھے۔ انہاں کتاباں دے مواد دے نال نال انہاں دے لکھاریاں
تے وی تنقیدی گلہ کیتی ہے۔

طنز و مزاح وی کئیں زبان دے ادب دی ہک خوبی اتے اُوکوں جانچن دا ہک

معیار سمجھیا ویندے۔ سرایکی وسیب وچ طنز تے مزاح رچیا ہو گیا ہے۔ بھنداں دے
زبان، وگتی بازی، ٹپے فقرے اتے پہا کے سرایکی دے طنزیہ تے مزاحیہ ادب
تے زبان دا اظہار بن۔ میلیاں، شادیاں اتے ہاٹھاں دے موقعیاں تے مزاحیہ زبان
دے عوامی مظاہرے تے مقابلے تھیندن۔ ایں باسے کتاب وچ فاضل نقاد لکھن:-

"سرایکی وسیب دے لوکیں دے مزاج وچ طنز تے مزاح رچیا ہوئے
اپنی ذات کوں نشانہ بناتے ڈوہجے کوں مزاح دا نشانہ بنڑا اوٹن روایت
دا ہک حصہ بن چکے۔ میلیں تے ٹھیلیں تے ہنسی مزاح تے ٹوک مذاق دا
مقابلہ تھیندے۔" (سرایکی ادب وچ طنز و مزاح)

سرایکی زبان وچ ڈراما، وچ فاضل نقاد مصنف نیں سرایکی ڈرامے تے ہک
بھروی نگاہ کیتی ہے۔ "سرایکی وچ سفر نامے" دی ہک تحقیقی مضمون ہے جیندے
وچ سفر نامیاں دی تاریخ ہے۔ مصنف نیں ملتانیاں دی گھروں ہاہرناں وچن دے
روایت کوں اپنے خوب صورت انداز نال جھیلندے ہوئے لکھے:-

"ہک پرائی مثال ہے جو "سفر ملتانیاں تاہر عید گاہ" پرہن ایہہ مثال غلط
تھی گئی ہے۔ اس ڈے دانشور ہاہر نکلیں لگ پین تے سفرتوں واپس
آتے سفر نامے وی لکھیندن ۱۱

(سرایکی وچ نویں سفر نامے)

انہاں مضموناں دے علاوہ ڈوہجے مضمون وی نویں اتے تحقیقی بن۔ ہک
مضمون ہے "تخریک آزادی وچ سرایکی دا حصہ" ڈیرہ غازی خاں دے
حوالے نال۔ ایں مضمون وچ سرایکی زبان وچ کیتیاں گیتیاں انہاں تقریراں دا حوالہ
بنے جہڑے تخریک آزادی وچ کیتیاں ویندیاں بن۔ نال ہی انہاں نظماں دا وی ذکر

صرف آج دے نقادوں کو، راہ لیبی بلکہ مستقبل وچ لکھن آلیاں کوں منزل کن
ٹرن دی راہ دی دکھسی۔

شوکت مغل

۱۰ اگست ۱۹۹۲ء

ہے چہڑیاں انہاں جلیاں وچ پڑھیاں ویندیاں ہن۔ انہاں نظماں وچوں اے شعر دیکھو۔

مسلمان اکھ بھال، آد سب صلاح نال

تے بن مرہوں، جیوں ہمیشہ جناح نال

(غلام رسول ڈوڈا)

ڈوجا مضمون چہڑا ایں کتاب دا طویل ترین مضمون ہے، سرایتی ادب وچ اسلامی تہذیب دے عناصر ہے۔ ایں مضمون وچ مصنف نے تحقیقی نظر نال ہندستان دی تاریخ، محمد بن قاسم دی آمد، غزنوی دے حملیاں، ملتان دی بھارتی تاریخ، قباچہ، آتش تے بار دے آؤن اتے مسلمان صوفیاء دے تبلیغی کردار تے بحث کیتی ہے۔ ہند نال ہی قدیم ملتان زبان (موجودہ سرایتی زبان) دے منڈھ اتے ودھ ودھارے تے تفصیلی گالھ دی کیتی ہے۔ ڈاکٹر طاہر تونسوی دا تحقیقی اظہار جان دار اتے تنقیدی شعور بیدار ہے۔ انداز بیان سادہ مگر اثر کرن آلا ہے۔ ایں مضمون وچ سرایتی ادب وچ موجود انہاں اسلامی عناصر دی وضاحت کیتی گئی ہے چہڑے سرایتی ثقافت تے ڈاڑھے اثر انداز تھین۔

۱۹۸۰ء توں ۱۹۸۳ء تئیں دے چار سالوں دے ادب دا جائزہ وی کتاب دا ایک اہم مضمون ہے۔ ایں جائزے توں سرایتی ادب دی رفتار تے توجہ داپتہ لگدے اتے لکھاریاں دی توجہ انہاں پاسیاں ول ڈیوائی گئی ہے چہڑے توجہ منگن انہاں جائزیاں دا انداز خالص تنقیدی ہے۔ مضمون بھانویں پرائٹاں ہے پر مواد آج وی توجہ دے قابل ہے۔

ایں تفصیلی مطالعے دے بعد اے پتہ لگدے کہ سرایتی ادب — ریت تے روایت، سرایتی دے تنقیدی تے تحقیقی ادب وچ ہک ہوں وڈا داد ہے۔ اے کتاب مصنف دی کئی سالوں دی محنت دانت ہے۔ اے کتاب نال

سرائیکی داکلاسیکی ادب ہفت جاقزہ

میں منڈھ وچ ای ایہہ گالھ منینداں جو سرائیکی زبان داکلاسیکی ادب تے ادبی
سکل ہوں گھٹ ساہنے آئے تے ایندی گول پھول وچ وی ہوں مارے اولکھایاں
ہن۔ ایہہ کئی پاروں تھی سگدے پر میڈے خیال موجب ایندی بنیادی وجہ ایہہ ہے
جو پرائز و قس وچ سرائیکی لکھن پڑھن دی زبان کا نہیںاں ہی تے ڈوجھے سرائیکی
انٹرنیٹ جان انجے تے بابے چستیں چنتیں ایندو تو تہ امی تی ڈتی۔ تریجھے سرائیکی وسیب
وچ چھاپن دے وسیلے ای کا نہیںاں ہن۔ چوتھے سرائیکی دے چار وادھو حرفیں پ،
ج، ڈ، ہک، پاروں ایندے لکھن واسلہ وی پاند اڑائی پیا ہا۔ پنجویں ایں زبان کو
بہیں وی سطح تے سرکاری یا نیم سرکاری سرپرستی وی حاصل نہ ہئی۔ ایں ویلے
توڑیں وی سرائیکی لکھاریں کوں انہیں مسئلین تے اولکھائیں داسا ہٹا لے۔ و ت وی
اینڈا ہتھیں لکھا سکل موجود لے جیڑھا کلاسیکی ادب دادر جہ رکھدے تے ایندے وچوں
کچھ پچھلے چار پنچ ڈہاکیاں وچ کتابی شکل وچ چھپ کر ایں ساہنے آئے۔ پر سچ ایہہ ہے
جو ٹوڑ ہولی لے تے ہاں جھل کیتے سہرو کافی کا نہیں۔

سرائیکی برصغیر دی ہوں وڈی تے ہوں پُرانی زبان لے۔ اتھاں میوں ایندے
سانی تے تاریخی حد بندیاں کوں پھولن دی لوڑھ کا کہنی۔ دت وی میں کچھ اشارتاں کرنیڈا
جُلاں تاں ایندے پُرانیں ہوں، وڈی زبان ہوں، دل پھکواں ہوں ہٹھاج آلی
ہوں دے نال نال ایندے مزاج دا پتہ وی چل ویسی۔

پُرانیں زمانے وچ بھومیں دے ایں جتے جتھاں اُج سرائیکی ہولی ویدی
ہے زبان کیا ہئی۔؟ ایندا گویڈا لاون ہوں لوکھا لے تے کھوج لاون توں بعد کہیں
نتیجے تے اُپڑن وی ہوں مشکل لے۔ دت وی سرائیکی شاعری دے پُرانیں نمونیں توں
ایکوں بٹھیا وچ سگیندے۔ اختر و حید نے۔ ملتان کی تاریخ وچ ملتان وچ آباد
دت قوم دے کبیت درج کیتن۔ جہناں کوں ملتان یعنی سرائیکی زبان دی پُرانیں شاعری
دانمونہ قرار ڈتا وچ سگیندے۔
کبت ایں طراویں ہن۔

سدھ جو جھاکی انش میں دت نام سلطان
سدھ یوگ جو پیر جی عرب کیو استخان
رائے پن پن آتمی کریں دیس جو دھیان
دھارو، مرد جو دت ہیں عرب کیو استخان
جئے دت جو ہیر سارو لوک چانی،
سب خستہ کو مار نیچ دن پھرے دانی
نبکے بھیر کو چوٹ فتح میدان جو پانی
بدلہ لیا جو دین کا دھن دھن کرے لوکانی

سیاسی اعتبار نال برصغیر وچ سندھ تے ملتان اگ اگ صوبیاں دی حیثیت
وچ رین۔ اُونوں تاں بھومیں دے ایں ٹٹے تے پہلی جبری صدی دے چھیکڑ توں ای

اسلامی تہذیب تے تمدن دے نشانیاں نشا بڑھتیوں شروع تھئے تے انہاں وچ وادھا
تھیندا گیا۔ ترکیبی جبری صدی وچ صفاریاں دی جت پاروں ایرانی اثر وی کھنڈیا تے
ایں طراویں عربی زبان دے نال نال فارسی زبان دے گورٹھے اثرات وی پئے چوتھی
صدی دے سیاحاں ملان دی تہذیب تے تمدن اتے ایندی زبان بارے ہوں کچھ
کھئے۔ اصطخری (۳۲۰ھ) لکھدے :-

”منصورہ تے ملتان اتے انہاندے آسوں پاسوں دی زبان عربی تے
سندھی لے۔“

ابن حوقل (۳۶۰ھ) لکھدے :-

”منصورہ، ملتان تے ایندے جو دھار عربی تے سندھی ہولی ویدی لے۔“
کیوں جو اُوں زمانے وچ ملتان توڑیں سندھ ای اکھویندا ہا۔ ایں کیتے سیاحاں نے
ملتان وچ ہولی وچن آلی زبان کوں وی سندھی دانال پڑے ڈتا۔

سندھی تے سرائیکی ہک پئے توں کٹن نکھرن۔ ایں بارے کچھ فی اکھیا وچ سگیندا۔
ہاگ ہاگ ملکی مکانی لے جو جے توڑیں سرائیکی دا تعلق لے۔ سندھی توں ہوں ڈھیر
پُرانیں لے بلکہ سندھ دی کلاسیکل زبان سرائیکی ہی ہئی۔ میر حسان الحدیری موجب
”خیال لے جو موجودہ سندھی ۱۱۰۰ء دے نیڑے سرائیکی توں
اگ اگ مستقل زبان بن گئی۔ ایں کیتے جو سندھی دے پُرانیاں بلکھتاں
سرائیکی نال ہوں سارا لکھا ندن۔“

الوظفر ندوی نے تاریخ سندھ وچ عربی شاعر ہارون بن موسیٰ ملتان دا ذکر کیتے
جیڑھا ڈو جی جبری صدی دا ہندوستان دا سبھ توں وڈا شاعر عربی شاعر ہا۔ تے نال
دے نال ملتان کی زبان دا وی قادر الکلام شاعر ہا۔ ڈاکٹر حامد خان حامد اُپڑیں مضمون
”ہندوستان کے عربی شعراء“ وچ ہارون بن موسیٰ ملتان کوں عربی دے نال نال توں

صدی ہجری و اعظم مذہبی سرایتی شاعر آکھے۔

کتابوں کے علاوہ بعضے جگے اتنے بلدن جیڑے سرایتی دی کلاسیکل ریت دا
حصہ بن گین۔ مثال طور تاریخ فیروز شاہی دا ایہہ فقرہ :-

برکت شیخ پٹھا اک مَوَاکِ نٹھا

یا حضرت جہانیاں جہاں گشت دا ایہہ قول :-

اساں خوبے تہاں بلائے

ایتہی طراحویں حضرت بہاء الدین زکریا ملتانی نال منسوب سرایتی دی جوہڑے
دے نمونے ایندے پرائزٹریں ہون کون تاں ظاہر کریندن پرائزٹریں
تعیین نی کریندے۔

جے تو تریں سرایتی زبان دے کلاسیکل ادب دی ریت دا تعلق اے سرایتی
زبان دے سارے کھوجی "نورنامہ" کون سرایتی دی سبھ توں پرائزٹریں لکھت
قرار ڈیندن۔ نورنامہ دے لکھاری حضرت ملتانے آپ امی ایندے لکھے وچن دی
تاریخ بارے ڈسائے۔

بیچ سے سال جو گزینے آہے ہجرت بعد رسولوں

ملاں کہے عزیز و چاراکم علماواں کولوں

مطلب ایہہ جو ہجرت دے بیچ سو سال بعد نورنامہ لکھیا گیا۔ اس اعتبار نال
ایندے لکھے وچن دا سال ۱۱۶۲ء بندے۔ اتھاں میں مدینہ دی ہجرت
دا سال ۶۶۲ء گھدے۔ اس نورنامے کون پڑھن نال جتھاں شاعر دی قادر الکامی
کون منٹا پوندے اتھاں سرایتی زبان دے وچن پ تے چس رس دا اندازہ وی
تھی ویندے۔

حضرت ملادے پیریں تے ٹردیں کئی ہے نورنامے وی لکھے گئے پر پہل

ایکوں حاصل اے۔ ایتہی طراحویں اُون زمانے وچ لکھے گئے معراج نامے تے ہد
نامے وی بلدن۔ حافظ محمد شاعر دا معراج نامہ مشہور اے تے کئی واری چھپ چکے۔

مولوی احمد یار دا ہد نامہ قلمی شکل وچ موجود اے تے شاعر دے بیان کرن دی
قوت کون ظاہر کریندے۔ ایتہی طراحویں حلیہ مبارک، مولود شریف، قصہ سہرنی،

تے بارہاں ماہ محمدی جھیں منظومات بلدن۔ جنہاں وچ اللہ داعش، رسول صلی اللہ علیہ
وسلم دی محبت تے یار دی گول جھیں مضمون ہن تے انہاں دا وچ مقصد آپریں بخشین

دے نال اللہ تے اوتدے رسول صلی اللہ علیہ وسلم دے نیڑے تھیون دی خواہش
اے۔ انہاں کون پڑھ تے اُون دور دے لوکاں دی دین اسلام نال محبت وی

ظاہر تھیندے اے تے اُون زمانے دے مذہبی رویے وی سامنے آدن تے ایہہ سرایتی
دے کلاسیکی ادب دا وچ حصہ ہن۔ ایندے نال نال جیڑھی وچن دی کتاب اساطیر

سلہن آندی اے اوہ "نصاب ضروری" اے جیڑھی ۸۷۹ھ وچ لکھی گئی۔
جیندے لکھن آئے مولوی خدابخش جراح تونسہ شریف دے رہن آئے ہن۔ ایہہ سرایتی

ذہن اے۔ ایندے وچ سرایتی ذخیرہ الفاظ دے نال عربی تے فارسی لفظ وی
ڈھل ہن۔

سرایتی والوں ادب وی ایندا ہک اینجھا کلاسیکل شکل اے جیندے وچ
سرایتی وسیب دے لوکاں دی فکر، جذبے تے احساس دا پتہ چلدے۔ لوک

گیت، لوک کہاٹیاں، لوک بجاتیں، لوک اکھاٹ، محاورے، ضرب الامثال وغیرہ
ایندے دھن کون ظاہر کریندن۔ سرایتی وچ خاص کر تے لوک گیت سرایتی لوکاں

دی جاتی تے اول توں چھن آئے حالات دا اولوں ڈھیندن۔ تہوں فصلاں دے
گیت، پر نے دے گیت، اٹھ چراون آئے جوالاں دے گیت، بالاں دے

کھیڈاں دے گیت، موہاٹیاں دے گیت، روہی تے چولستان دے گیت،

تے پہاڑی لوکاں دے گیتاں وچ روزگار دا غم، لوکاں دے پیار محبت، دشمن
نال نفرت دا اظہار بھرواں بلدے۔

۵ دل تا نگھ تا نگھ

اللہ جوڑ سا نگھ سبناں دا ملنا مشکل ہما نگھ

۶ بھانویں جانڑیں تے بھانویں نہ جانڑیں

شالا ڈھول بھانیاں جانڑیں

۷ میں تاں پانی بھریندی آن کھوہ دا

میڈا ڈھول مسافر رُوح دا

ایہی طراحوں لوری ہر زبان دا منظوم ادب ہوندے۔ سراییکی وچ دی
لویاں اپنے زمانے دی سوچ سمجھ تے وکھو کہ انگ سگ نال محبت دے اظہار
دا ثبوت ہن۔

دے لولی لال کول ڈلیاں

لولی لال کول ڈلیاں

بھتھ وچ ڈلیاں کافی

سرتے ڈلیاں لٹوپیاں

کھڈ اوٹ والی نانی

لال تیبڑا لاڈلا

سراییکی دے نال آے لکھاری سئیں محمد اسماعیل احمدانی مختلف احساسات دے حوالے
نال سراییکی صنفاں کول وڈے خوب صورت انداز وچ وندے جیڑھے پورے
سراییکی ادب دا احاطہ کریندن۔ انہاندے مطابق لوری ماہ نال، ڈوہڑہ، کافی ہجر
تے فراق نال، مرثیہ موت دے ڈکھ نال، عشقیہ مثنوی خوشی دی مغل نال، رزمیہ
مثنوی، بھڑاند نال واریا ہجو کاوڑ تے محبت نال لکھے ویندن۔ تہوں سراییکی دالوک
ادب ایہی خزانے نال بھریا ہویا لے۔ ای سلسلے وچ سراییکی لوک کہانیاں ازبیر
ظاہی، سراییکی لوک گیت ازڈاکٹر مہر عبدالحق، سراییکی لوک قصے از محمد اشرف بزدار،

سراییکی اکھاٹ ازا عجاز ڈیروی تے سراییکی بھارتاں از حسین قیصرانی، سراییکی ادب
دا ہوں وڈا سئل ہن۔

ڈوہڑہ سراییکی دی ہوں پڑانڑیں تے مشہور صنف ہے۔ سراییکی دے بعض شاعر
آپنے آپ کول ڈوہڑے کیتے ای وقف کر رکھے۔ ایں حوالے نال علی حیدر ملتانوی، خوشدل
خیر شاہ، سچل سرمست تے جان محمد گداز دے نال خاص طور تے گھدے وچ کیریندن
خوشدل تے خیر شاہ تے میڈیاں تحقیقی کتاباں ساہنے آچکن تے ایں طراحوں
انہاں دا شعری سئل محفوظ تھی گئے۔ سچل سرمست تے خوشدل دا زمانہ اردو شاعر
میر تقی میر تے خواجہ میر درد دا زمانہ لے۔ البتہ خیر شاہ انہاندے بعد دے شاعر
ہن۔ انہاندے ڈوہڑیاں وچ تصوف، عشق تے محبت دے نال عام لوکاں دی
ترجمانی دی بلدی لے تے ایں طراحوں ایہہ سراییکی ثقافت تے کلج دی نمائندگی دی
کریندن۔ مثال ڈیکھو:-

شیرا کھیں شہ زور سوہنے دیاں برجیاں یا تواراں
حاکم سخت حکومت والیاں سائیں آپ سنواریاں
مارن لکھو دین دایارو قابض رہن قراریاں
کتھنیاں میں بادشاہیاں ڈھکیاں سچل انہاں اڈاریاں

ساوٹ ماہنہ سویلا آیا کیوں ماہی دیریاں لائے رنی
ہیلے ہنیاں سبزی چانی رب سوہنے ٹمینہ وسائے رنی
آن پچھین لوک دل وچ بھانڑے میں جو میں پڑکھائے رنی
خوشدل ماہی کھترنہ ہندی کیوں ایڈے بار چوائے رنی

تن کوٹ تے منہ دروازہ کن اکیاں عاشقاں راقبہ
دل تحت سلطان قدیمی زبان رسول پناہ ہے
یا پنجہ شیر اسد اللہ بے شک بنن جہاں پناہ ہے
منیر بادشاہین اللہ خود خیر یقین خدا ہے

مرثیہ سرایکی دی ہوں پُرانی صنف لے تے کہ روایت موجب حضرت زین العابدین
دی حکومت وچ انہاندی ہانہی جیڑھا مرثیہ پڑھیا ہا اوہ سرایکی زبان وچ لکیتے جو
اون ہانہی واطلق سرایکی پورن آئے علاقے نال ہا۔ جنہاں کہتاں دے نمونے میں مندرجہ وچ
پیش کیتے ہن اوہ دی سرایکی مرثیہ دی موہری شکل ہن۔ ایں حوالے نال سرایکی وچ
مرثیہ دامنڈہ ۶۸۱ء توں تھینڈے۔ میرتے سورا دے زمانے وچ میان مسکین ملتان
چکے مرثیہ لکھن آئے ہن۔ انہاند اذکر سورا دی شہر آشوب وچ وی بلدے۔ پُرانڈیں مرثیہ
نگاراں وچ سیدن، نذر آغا، امیرن، سکندر، فیروز، فدوسی، مولائی، مداح، مسکین،
جریدا، ذوالفقار، قدا، تائب، واصف، آصف تے ایں قبیل دے نال آئے مرثیہ لکھن
آئے شامل ہن۔ سرایکی مرثیہ دی تفصیل خلش پیر اصحابی دی کتاب "ملتان مرثیہ" وچ ڈھلی
رنج سگیندی لے۔

ایں مرثیہ سرایکی دی اوہ وڈی صنف لے جیندے مواد، موضوع، اسلوب تے
کھنڈ پاروں کہیں وی زبان دے ادب دے مقابلے وچ رکھیا ونج سگیندے۔
سرایکی دے کلاسیکل ادب دی سوہنی تے پوری شکل ایندے داستان ہن۔
داستاناں دے کرداراں دے علامتی روپ اتھاں دستن آئے لوکاں دے پوسے
نہ تھیون آئے خاباں تے خابشاں دے اظہار دے مختلف شکلاں ہن جنہاں نال انہاند
نفسیات تے مزاج کون سمجھن وچ مدد بلدی لے۔ سرایکی وچ عشقیہ داستاناں وی

ملدن تے رزمیہ وی۔ پر عشقیہ داستاناں کون مشہوری ملی لے۔ ایں حوالے نال چراغ
اعوان دی ہیر، مولوی لطف علی دی سیف الملوک، مولانا عبدالمکیم اچوی دی یوسف زلیخا
اکبر شاہ دی سستی پوتوں، نورن گدائی دی لیلیٰ مجنون تے پیر بخش پیرن دی سوہنی ہینوال،
ایٹھے داستاناں ہن جیڑھیاں پڑھن نال تعلق رکھن۔

جے توڑیں چراغ اعوان دی ہیر واطلق ہے، چراغ اعوان نے ایہہ داستان
۱۷۱۰ء وچ لکھی۔ تے ایندے وچ کردار نگاری، جذبات نگاری، مرقع نگاری، منظر
نگاری، جزئیات نگاری، حقیقت نگاری، مشاہدے دی وسعت، معاشرتی شعور دے
نال زبانذاتی دا وی کمال دکھایا گئے۔

مولوی لطف علی دی سیف الملوک یا سیف نامہ کون سرایکی وچ شاہکار مشنوی دا
درجہ حاصل لے۔ انہاندے مطابق لکھت داستان ۱۲۰۵ھ لے۔ داستان پڑھن نال
مولوی لطف علی دی قادر الکلامی تے شعر آکھن دے فن تے مکمل عبور دا پتہ لگدے۔ لسانی
اعتبار نال وی ایکوں وڈی اہمیت حاصل لے۔

شہزادہ سیف الملوک جیڑھے شہزادی دی گول وچ نکلدے تے بکیفاں،
منیبتاں تے پریشائیاں چاکراہن ہک ڈراکے جھل وچوں نکلدے۔ اون ویلے دی
کیفیت تے حالت کون مولوی لطف علی دے لفظاں وچ ڈیکھو۔

ڈھانڈا پونڈا دیندا سیف نل سہنڈا سول ہزاراں
چنڈا دوست نہ لیندا دل وچ کینڈا سے گفتاراں
آیا پیش لوک مدن گئے پر جبت پندہ پہاڑاں
کالے روہ ڈکھالی ڈیون مشل سیاہ انگاراں
نازک پیر تھیونس پر زے ظلم کیتا خس خاراں
ہنس چکاٹ چھاٹ گئے لڑھلا تاں لھکاراں

نعل بل چہ پہہ ہر بل ہا بہ سنکل ہکل ہنکاراں
 کیا نعل نعل غراٹے نمونے سہنس تلہٹ تواراں
 جھنگ جو ہے جھڑا جھڑا اوکھے کی ٹہجے او تھ غاراں
 ڈاکٹ ہا کٹ پھریاں جھڑیاں شوکن مار ہزاراں
 لطف علی وچ بردھادے شریف لے تاڑاں

کافی سرایتی زبان دی سہناٹ لے، شاہ حسین، جٹھے شاہ، سچل سرمست دے
 کا فیاں آپے موضوع دے اعتبار نال دلاں دے تار ہلا کر اپنی دکھ چیتن پر خواجہ فرید
 ایجھے وڈے تے آفاقی شاعر ہن جنہاں کافی وچ بٹت تے کھت دے تجربیاں
 نال موضوعات دی ایجھی رنگی پینگھ ڈکھائی لے جو کافی انہاندے نال مخصوص تھی کہیں
 رہ گئی لے تے خواجہ فرید دے کا فیاں سرایتی دے کلاسیکی ادب وانہ میں آلا تے
 گھٹن آلا سکل ہن۔

خواجہ فرید دی شاعری، تصوف دے زمراں، سچھ صورت میں ظہور، عشق ہے
 چیز لذیذ عجیب عوامی جذبیاں تے احساسات دی عکاسی کریتن، خواجہ فرید آفاقی شاعر
 ہون دے نال ماضی، حال تے مستقبل تریہے زبانان دے شاعر ہن۔ انہاندی
 شاعری سال مہینے دی قید توں آزاد لے تے انہاندے آفاقی سینہا سبھے زمانیاں تے
 اڈاری مریتدے۔ خواجہ فرید دے کام وچ موضوع وی نرت نویں ہن۔ جنہاں وچ
 جھکاڑوی لے تے زمراں وی تے اوہ انسانی حیاتی تے اوندے مسئلایاں نال جھڑی
 ہوئی لے۔ این حوالے نال انہاندے پڑور ڈور تھ، شیلے تے کیٹس نال لایا وچ
 سگیندے۔ این کیتے جو انہاں دی شاعری وچ فطرت، سٹہڑپ تے پیار محبت دے
 جیڑھے موضوع بدن خواجہ فرید کو لہہ انہاندی صورت مقامی حوالیاں نال نظر آندی
 لے جیڑھی آپے اثر دے اعتبار نال ہمیش راہن آلی لے۔ خواجہ فرید دی شاعری

تے اوندے موضوع یک الہک مضمون واقعا کریتن۔ وٹ وی ایہہ اکھیا وچ گیندے
 جو خواجہ فرید نے عوام دی زبان وچ عوام دی شاعری کیتی لے تے ایندے وچ
 جیڑھی نعلی، موسیقیت، ترنم، مٹھاج تے رس جس لے اوندے وچ اول اسلوب
 ہتھ لے جیکوں کافی دافریدی اسلوب اکھیا وچ سگیندے۔ خواجہ فرید سرایتی
 وسیب وچ راہن آلی لوکاں دی ثقافت تے کلچر کوں جس طرحوں اپنے کا فیاں
 وچ شعراں دا ویس پوائے۔ این پاروں انہاندی شاعری ہمیش راہن آلی وی لے
 تے آفاقی وی جو انہاں روہی جھیں سچھے تے اچاڑ بھویں کوں آفاقی عطا کر ڈتی
 لے۔

اے روہی یار طاوڑی دے
 شالا ہو دے ہر دم ساوڑی دے
 وچ پیوں لسی گاوڑی دے
 گھن اپنے سوہنے سائیں کنوں

دل جھرجنگل دی بانڈی اے
 جتھاں جھوک میڈے متراں دی لے
 بو صدق وقادی آنڈی اے
 انہیں ساویں سوہنے لیں کنوں

بدلے پورب مار ڈکھن دے
 چارے طرفوں زور پون دے
 ڈینہاں پینگھاں ساویاں پیلیاں
 گج گج گا جاں گجن رسیلیاں
 کچلے بھورے سو سوون دے
 سارے جوڑوساون دے
 راتیں بھنیاں کھن رنگیلیاں
 وقت سنگھار سہاوان دے

خواجہ فرید دی کیہڑی کیہڑی کافی دی مثال پیش کیتی دہنئے۔ ہر کافی اپنے موضوع پاروں لڑیں تے خواجہ فرید دے فن دے کمال دا اظہار لے تے خواجہ فرید دے پیریں تے لڑیں نویں شاعران کافی دی صنف کوں اگوں ودھائے۔

حقیقت ایہہ ہے جو سرائیکی زبان جتلی پرائز میں لے اتا اسی ایندا تخلیقی ورثہ وی پرائز میں لے جیڑھا ہالی توڑیں اپنا ڈس ڈیکانی کر گیا۔ اردو وی بڑت وچ جتلا حصہ سرائیکی دالے ہیا کہیں زبان دا نہیں۔ سید سلیمان ندوی تے ڈاکٹر شوکت سبزواری نے سرائیکی تل کوں اردو دے جڑ دی جا آکھے۔ تے تحقیقی اعتبار نال ایں توں اختلاف دی گنجیش وی کامیابی۔ ایں سلسلے وچ ڈاکٹر عبدالحق رانی ایچ ڈی دامقالہ "مقامی زبان اور افس کا اردو سے تعلق" تے شوکت مغل دیاں کتاباں قدیم اردو لغت اور سرائیکی زبان" تے "اردو میں سرائیکی زبان کے انمٹ نقوش" ڈٹھیاں وچ سگیندن۔

جیویں جو میں شروع وچ آکھ چکیاں جو سرائیکی زبان دا کلاسیکل ورثہ ہن توڑیں وی قلمی شکل وچ موجود لے جے کر وسیلے لہجہ پودن تاں ایہہ چھپ کر اہیں ساہنٹے آسگدے تے ایں کلاسیکل ادب دی پوری تے نشا بر شکل ساہڑیں آویسی بیگوں پکٹی امیندلے جو سرائیں لے کھوجی ایں پاسے دھیان ڈیسن تے سرائیکی کلاسیکل ادبی ورثے دی گول پھول کیتے اپنے یکے صلاحیتاں وقف کر ڈیسن۔ خواجہ فرید نے سچ آکھیا۔

ہن تھی فرید اساد ول
مونجھاں کوں نہ کر یاد ول
ھجوکاں تھیں آباد ول

ایہا نہیں نہ وہی ہک منڑیں۔

سرائیکی وچ مرثیہ دی روایت

شاعری دے صنفاں وچوں مرثیہ کوں روحانی حیثیت حاصل لے کر بلا لے شہیدیں دے مصیبتاں تے سبھ توں پہلے مرثیہ حضرت زین العابدین نے لکھیا۔ ایں توں بعد عربی شاعران میں ایں صنف کوں اگوں ودھایا۔ فردوق، ابن جوزی، ام شامی ابوالفضل مہرزی، محمود طرہجی تے علی ابن الحسین ازدی دے مرثیہ مشہور ہن۔ فارسی وچ وی کئی شاعران مرثیہ لکھے۔ محترم کاشی دے "ہفت بند" دا جواب نہیں۔ برصغیر پاک و ہند وچ سبھ توں پہلا مرثیہ سرائیکی وچ آکھیا گیا۔ کیفی جام پوری اپنے ہک مضمون وچ لکھے :-

"روایت لے جو مختار نقوی نے ہک سندھی باہنی حضرت ام زین العابدین دے کولہ بھیجی۔ اوں کنیز متانی وچ بیگوں ہن سرائیکی آکھیا دیتے کر بلا لے سانے تے مرثیہ ام کوں سٹنایا تے آپ ہوں متاثر تھئے"

اختر وحید نے "مقامی زبان کی تاریخ" وچ ملتان اندر آباد دت قوم دے کبت درج کتیں جیڑھے کر بلا دے واقعے بارے لکھے گہن۔ دت موہیل قوم دی ہک شاخ ہی جیڑھی ملتان

وہی راہنڈی ہستی کے حسین اٹھوئیدی ہستی۔ روایت ہے جو انہاں حضرت امام حسینؑ کی طرفوں دشمنوں دا مقابلہ کیتا ہا۔ ایہہ کبت کر بلا دی جنگ دے متعلق ہن۔

ایہہ کبت نہ صرف ملتان یعنی سرایتی زبان دی پڑاڑیں شاعری دانمونہ ہن بلکہ مرثیے دے موڈھی شکل دی ہن تے (یں پتہ چلے جو سرایتی زبان وچ مرثیہ ۶۸۱ء یعنی ستویں صدی وچ ای روایح پاؤن سکھ ہن۔ کبت ایں طراویں ہن :-

سدھ جھو جھا کی انش میں دت نام سلطان

سدھ یوگ جو ہیر جی عرب کیو استھان

رائے پن پن آتھی کریں دیس جو دھیان

دھارو، میرو جو دت ہیں عرب کیو استھان

جئے دت جو ہیر سار دو لوک چھانی

سب شترو لوکار نیچ دن پھرے دہانی

اے بھیر کو چوٹ فتح میدان جو پائی

بدلہ لیا دین کا دھن دھن کرے لوکانی

سدھ جھو جھا اسم باسمی بادشاہ من جیڑھاسدھ یوگ جی دی اولاد

دچوں ہے عرب وچ دینج کر اہیں لکانڑاں کیتوس۔ نیک سیرت رائے

ہن آہنی سلطنت دادھیان کرن آلا۔ دھاروتے میرو جیڑھے دت بن

انہاں عرب کوں اپنا وطن بنا گھدا۔ دتاں نے بہادری نال دشمنوں کوں قتل

کرتے انہاں تے خوف طاری کر ڈتا)۔

تحقیق تے تاریخ دے لحاظ نال بے ایں دور توں بعد واجائزہ گھنوں تاں بد قسمتی نال کوئی نمونہ اینجھانی ملدا جس نال سرایتی مرثیے دی ٹور دا پتہ لگ سکے۔ تا تاریاں دے عملیاں نال ایران تے عراق توں لوک ہجرت کرتے ملتان چکے۔ ایہہ لوک شیعہ ہن۔

انہاں دے اثرات قبول کریتدے ہوئیں ملتان دے لوکیں شیعیت کوں گل لایا۔ ایہا وجہ ہے جو ملتان وچ آج وی شیعہ تے سستی بل کراہیں تعزیتے کڈھن۔ جیڑھے

ہالیوں ایران توں ہندوستان آیا تاں ملتان اوندنا پہلا پڑھا۔ انہی زمانے وچ اتھاں

عزاداری شروع تھی تے مرثیے دا ودھارا تھیا۔ ملتان دے بعد ڈو جھامرکز لکھنؤ ہا

جتھاں ملتان ذاکریں کوں سڈھیا ویندا ہا۔ میر تے سودا دے زمانے وچ میاں مسکین

ملتان چنگلیں مرثیہ آکھن آئے ہن۔ جیندے بارے سودا نے جو یہ شعری آکھن۔ ایں

زمانے دے مرثیاں تے فارسی دے اثرات نشا برہن۔ بعضے شاعر ایں تاں فارسی مرثیاں

دا سرایتی وچ ترجمہ وی کیتے۔ جویں جویں فارسی اثرات مکدے گئے سرایتی مرثیے

دی اصل صورت نکل آئی۔ پڑاڑیں مرثیے دا ہک بند ڈکھیو :-

جاں سے ہاشب دھے ہامنڈھے ہازہرا لے

مٹاں روپوڑے ڈکھی ہو پوڑے شالہ سو پوڑے واہ وائے

لے جانی ہے تے نشانی ہتے نمائی ماداساہ اے

شالا نام رہس تے نشان رہس فیض عام رہس ہر جا لے

سرایتی زبان دا پڑاڑیاں مرثیہ آکھن آلا سکندر خاں لے۔ خلش پیر اصحابی نے اونے

مرثیے دے کچھ لکھتے اپنی کتاب "ملتان مرثیہ" وچ درج کیتن۔ اُنویں ہویں صدی

وچ ہوں سارے شاعر ایں نے مرثیے دو دھیان ڈتاتے مرثیہ قصیدہ، مثنوی، مخمس

تے سدس دی شکل وچ لکھیا وچن لکھا۔ رونڈہ یا بند دی صورت وچ وی شاعر ایں

مرثیے لکھے پر ایندی مقبول صورت ڈو پڑھا اسی رہی ملتان ذاکریں دا کم ایں حوالے

نال نہ بھلاؤن آلا لے۔ انہاں ذاکریں وچوں ہوں سارے آپ شاعر ہن۔ تہوں

سرایتی مرثیے وچ ڈھک اضافہ تھیا تے سرایتی وچ مرثیے دی ہک مضبوط بنیاد پئی۔

تولہ دے ہک عالم دین تے شاعر اہل بیت مولانا غلام محمد محمودی جنہاں دا انتقال ۲ جنوری

۱۹۷۹ء کوں تھے، ایک نظم وچ سرایتی دے مرثیہ نگاراں دا ذکر کیتے۔ نظم دا ایہہ حصہ
ایک مکمل تاریخ ہے۔

شناخو انیاں کر کے رنگ رنگیاں مولادے رنگ رنگے جگ توں شناخوان ٹر گئے
ہاسیدن، نذر، بھٹی، آغا، امیرن سدا ذاکراں دے جو سلطان ٹر گئے
سکندر، فیروز، فدوسی، یا مولائی مولائے بل خوش الحان ٹر گئے
ہمدان، مسکین، جریدا، ذوالفقار کمر شاعری تیں جو احسان کر گئے
فدا یا یاتائب، داصف یا آصف شہنشاہ اقلیم و عرفان ٹر گئے
ٹریے شوق تے فرق وی دروسیندے بہار خیابان ملتان ٹر گئے
کراں بند قصہ طوالت دے ڈرتوں کروڑاں ادیبان ذیشان ٹر گئے
ودا آکھی پک ڈیہاڑے زمانہ جو محمودی آل عثمان ٹر گئے

ایں توں ایہہ اندازہ لاؤں مشکل کا تینہی جو سرایتی وچ وڈے باکال مرثیہ گو گذرن پر ڈکھ
دی گالھ ایہہ ہے جو انہاندا چھپیا ہو یا کلام بھدانی۔ دت وی جیرھا کلام بھدے۔ اوں توں
انہاندے بیان کرن دے زور دا اندازہ بھیندے۔ تے انہاں توں پک ہی گالھ داوی بہتہ
لگدے جو نظم دے نال نثر وی شامل تھی گئی اے۔ تقریر نثر وچ کرتے نظم دے بند پڑھے
وچن دار و اج وی بھیا۔ کمال مگسی دی بحر عم وچ ایندے چنگیں نمونے بدن۔ مولوی فیروز
ہوں وڈے مرثیہ گوہن۔ انہاندیاں مجموعیاں وچ مجموعہ فیروز، نہر ماتم، صحیفہ ماتم مشہور ہن۔
نثر نگاری ڈیکھو۔

” اے محبان شبیر دے راوی روایت کریندے جے پک رات سین فاطمہ

صغریٰ کول مار دے سوتے ہوئے آہے۔ کہیں ویلے رات دے رو کرہیں

اٹھ پئے“

رنگ نظم ملاحظہ تھیوے۔

جاں ٹر گئے سستی شبیر دے یار و فرزند برادر بارے
آکھڑا پک ہتے تے تنہا تھی سید لاچاے

حیدر علی شاہ ڈوہجے وڈے شاعر ہن جنہاں دے کتا ہاں وچوں آغاز ماتم، داستان
غم، مخزن البکار، دُربے بہا، معراج المصائب تے زینت البکار بدن۔
نور محمد گدائی جنھیں کوں نوزن گدائی آکھیا دیندے۔ ہوں وڈے مرثیہ گوہن۔ تذکرہ
کر بلانی، مجموعہ گدائی، اخبار کر بلانی، گلزار کر بلانی، اسرار کر بلانی تے آئینہ کر بلانی انہاند
مرثیاں دے مشہور مجموعے ہن جنہاں وچ نظم تے نثر ڈوہجے شامل ہن۔ انہاں انیس
تے دہر دے مرثیے آلیاں بحراں استعمال کیتن۔

مولوی غلام حیدر، فدا تے عاشق گل محمد متانی سرایتی مرثیے کوں عروج تے
لگن گئے۔ ایں دور دے مرثیاں دا مطالعہ کریندے ہیں تاں پتہ چلدے جو سرایتی شاعر
خدا وی حمد، نبی وی نعت تے علی وی منقبت توں مرثیے دا منڈھ پدھیندے۔ ایں
توں بعد واقعہ بیان کریندے جنیدے وچ رجز وی ہوندے تے جنگ و نقشہ وی
پھکھا دیندے۔ جیویں انیس نے تلوار دی تعریف وچ زور دار بند لکھن۔ سرایتی مرثیہ لکھن
آئے شاعر الی وی تلوار دی تعریف وچ قلم دا زور ڈکھائے۔ نمونہ ملاحظہ کرو۔

تین علی وی بھڑک مسیاں نوں کھا بھڑکار نکھتی

کڑکی وانگے بجلی دے نئے کر کڑکار نکھتی

فرق نہا جو برق مثل ہر فرق توں پار نکھتی

ستر گز تیں مار مریندی پھر چو دھار نکھتی

بھتھ لکے کیا لکے بجلی کھس کے دھار نکھتی

پک دے کپ کے ڈو کیتے کر ڈوہجے چار نکھتی

عاشق متانی دے شاگردیں بہار، شوق، ذوق تے متیر نے وڈا ناں پیدا کیتا تے

مرثیے دی ہک مستحکم روایت قائم کیتی۔ نذر حسین ارشاد عباسی نے ہک دفعہ وچ حضرت
 حر دے یزید می فوج توں نکل کر امیں حضرت امام حسین دے نال آملن دے واقعے دی
 تشبیہاں دے حوالے نال جس طرحی منظر نگاری کیتی اے اوہ سرائیکی مرثیے دی
 عظمت دی دلیل اے۔ شاعر دے بیان دا زور تے تاثر دی شدت کیڈی جاندار لے
 ایندا اندازہ پڑھن نال تھی سگدے۔ ملاحظہ کرو۔

یا جیویں وقت صبح دے مشرق توں سکھ عالم تاب نکلدے

یا جیویں قیدفس گمہن نوں چھٹ ماہتاب نکلدے

یا جیویں نیم سحر شب دا کر چاک جاب نکلدے

یا جیویں گل غنچے دا رخ ٹولٹ نقاب نکلدے

یا جیویں جوش بھڑاس تو لوپو دا پھاڑ تراب نکلدے

یا جیویں سازوں عشق دا نغمہ جھل مضراب نکلدے

یا جیویں بحر دی جھولی توں فی الفور جاب نکلدے

یا جیویں شہید زنداں وچوں کھا تیج و تاب نکلدے

یا جیویں وقت فتح دے نمازی تھی ظفر مآب نکلدے

یا جیویں کوئی بن تشنہ لب جو سندہ آب نکلدے

یا جیویں تلخی موت دی چکھ روح تھی بیتاب نکلدے

یا جیویں شوق شکار کیتے جھٹ مار عقاب نکلدے

ایویں حر نکھتا جیویں شعلہ برق دا چیر سماں نکلدے

ایہہ بند جتھاں تشبیہاں دا کمال آپنے اندر رکھدے اتھاں مرثیے دی ہک نویں زوآ

کوں وی جنم ڈیندے۔ این حوالے نال آج سرائیکی شاعراں دی ہک ہوں وڈی گزرتی
 مرثیہ اکھدی پئی اے۔ سرور کہ بانی، جاناں جتوئی، حیدر گمہ دیزی، اقبال سوگڑی محسن نقوی،

سفر شاری، امید ملانی، عزیز شاہد، شاکر تونسوی، مضطر تونسوی، استاد فدا حسین،
 مشکور قطب پوری، ریاض رحمانی، رشید عثمانی، حبیب فائق، سید مجور بخاری، سلیم حسن،
 منصور آفاق، محمد افضل عاجز، بشیر عم نوار، شفقت بزدارتے ہوں سارے مرثیہ
 لکھن آے شاعر سرائیکی مرثیے دے پرائز تے نویں روایتیں کوں اگوں ودھیندے
 پین۔

تے ایں مرثیہ سرائیکی شاعری دی اوہ کھی صنف اے جیکوں کہیں وی زبان
 دے مرثانی ادب دے مقابلے وچ رکھیا ونج سگیندے۔

KitaboSunnat.blogspot.com

اسلام داسوجھلا کھنڈ دے ای جتھاں ہے جہیں سوجھل تھیاں اُتھاں ہندستان
 وچ وی مسلماناں دے قدم پئے تے پہلی صدی ہجری وچ دیبل توں ملتان توں
 اسلامی فتوحات توں پہلے وی سندھ وچ مسلمان آباد تھی چکے ہن۔ شیخ محمد اکرام
 آپ کوثر "وچ لکھدن :-

رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دی حدیث بیان کیتی ویندی ہے جو "میکوں
 ہندوستان دی طرفوں ربانی خشبو آندی ہے"

ایہہ حدیث ضعیف دے بجے کنوں اچھی کاہنہی دت وی ایں توں اندازہ لایا وچ سگیندے
 جو رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دے سنن آئے یا ایں حدیث دے بیان کرن آئے
 ہندوستان توں بے خبر نہ ہو سس۔ اقبال نے آپنی نظم وچ ایں حدیث دواشارہ کیتے
 ٹوٹے تھے جوستانے فارس کے سماں سے پھر تھدے کے جس نے چکائے ہکشاں سے
 وحدت کی نے سنی تھی دنیا کے جس مکاں سے میر عرب کو آئی ٹھنڈی ہوا جہاں سے

میرادطن وہی ہے میرادطن وہی ہے لے

بہر حال ایہہ حجت دے جوش دے کرشمے اتے قصے کہانیاں ای ہن۔ پر عرب
 اتے ہندوستان وچ پراٹریں زمانے توں ای وپارہ تعلق قائم تھی چکیا۔ جسں ڈوہاں
 علاقیاں بلکہ ساری دنیا دی تاریخ تے اثر پئے تے جیندی سہانی توں مورخین کوں
 انکار کا نہیں پئے۔

ایں حوالے نال جیڑھیلے عرب وچ اسلام پھیلیا تاں عرب تے ہندوستان
 دے تعلقات ودھدے گئے تے مسلمان مورخین تے وپاریاں نے انہاں تعلقات

لے ایں نظم دا ناں "ہندوستان چوں کا قومی گیت" لے۔ کیا ت اقبال ص ۱۱۰۔

لے آپ کوثر از شیخ محمد اکرام۔ ص ۱۰۔

سرانگی ادب وچ اسلامی تہذیب کے عناصر

عرب تے ہندوستان پراٹریں زمانے توں ہن۔ اسلام توں پہلے وی
 عرباں تے ہندوستانیوں دے تجارتی تعلقات ہن تے پانڑیوں دے رستیوں
 آون وچن ہا۔ مولانا سید سلیمان ندوی نے آپنڑیوں کتاب "عرب و ہند کے تعلقات"
 وچ وڈی تفصیل نال سوجھلا پاتے۔ اوہ لکھدن :-

"ہندوستان تے عرب دنیا دے اوہ ملک ہن جیڑھے ہک گاہوں
 گوانڈھی آکھے وچ سگیندن۔ انہاں ڈوہاں دے آدھل صرف سمندر
 لے۔ عرب وپاری ہزاراں سال پہلے توں ہندوستان دے من توں
 آندے ہن تے اٹھوں دے وپار تے جنس کوں مصر تے شام
 دے ذریعے یورپ توں پچھندے ہن تے اٹھوں دے سامان
 کوں ہندوستان، جزائر ہند، چین تے جاپان توں پچھندے ہن۔"

لے۔ عرب و ہند کے تعلقات از مولانا سید سلیمان ندوی۔ ص ۹۔

کوں بیاودھایا۔ اس کا لہ کوں اعجاز الحق قدوسی نے من کے اس لکھے :-

ایہہ سچ آپتوں جاہ تے منیا منایا لے جو محمد بن قاسم دے فوجی حملے
توں پہلے اسلام ہندوستان وچ تبلیغ راہیں آیا ہاتے لے ہندوستان
وچ اسلام مسلمان مسلمان، وپارہیں، درویشیں تے سیاحیں دے
ذریعے برابر ترقی کریندا پیا ہا۔

سندھ تے محمد بن قاسم دے حملے توں ایہہ علاقہ اسلامی سلطنت وچ شامل تھی گیا۔

۱۲ھ وچ محمد بن قاسم نے ملتان کوں فتح کیا۔ اس پہلی صدی ہجری دے چھیکڑ وچ
اتھاں اسلامی اثرات ڈکسن پئے گئے۔ سید سلیمان ندوی لکھدن :-

”محمد بن قاسم پہلی صدی ہجری دے چھیکڑ وچ سندھ آئے ملتان کوں فتح

کیا۔ ایندے بعد توں تقریباً سو ساہیں توڑیں ایہہ ملک پہلے دمشق آتے
وت بغداد دی حکومت دا حصہ رہیا۔ تریجھی صدی ہجری (نانویں صدی عیسوی)

وچ معظّم باللہ دے بعد مرکز دی کمزوری پاروں اتھوں دے عرب گورنراں

خود مختاری جہیں حاصل کر گھدی۔ ایندے بعد کتھاہیں ہندورا جئیں کہیں

کہیں حصے تے قبضہ کر گھراتے کتھاہیں مسلماناں آپتوں ریاستاں بنا

گھدیاں۔ سلطان محمود غزنوی دے حملے توڑیں انہاں وچوں کچھ مسلمان ریاستاں

سندھ وچ قائم ہن۔ انہاں وچوں ڈو ذری وڈیاں ہن۔ ہک سندھ

دے سرے تے منصورہ وچ آتے ڈو جھی سندھ دے چھیکڑ تے ملتان وچ۔

چوتھی صدی ہجری دے چھیکڑ توڑیں جیڑھے عرب سیاح اتھاں آندے

لوگے اوہ انہاں ڈو ہیں اسلامی ریاستاں دا حال بیان کریندے آئیں۔

ملتان، منصورہ، دیسبل آتے ڈو جھے شہراں نال سلطان محمود دے وجود

توں پہلے ویہاں مسلمان عالم تے محدث پیدا تھے۔

اس چھیکڑ وچ ڈٹھا دینے تاں ملتان دی سندھ توں ہک الگ حیثیت ہی۔ بلکہ ایوں

مرکزیت دی حاصل ہی۔ معظّم باللہ دے بعد ملتان، سندھ آتے منصورہ دے حکمراناں

دے ماتحت رہیا تے بعد وچ سندھ توں الگ تھی کراہیں ہک خود مختار تے مستقل

حکومت بن گئی۔ سید سلیمان ندوی لکھدن :-

”ملتان توں مطلب صرف ہک شہر نہیں بلکہ پورا صوبہ لے جیڑھا کڈاہیں پوری

ہک ریاست بلکہ سلطنت ہا۔ مصر دے وزیر، مہلبی نے چوتھی صدی ہجری

وچ لکھے جو ”اوندے خداں وسیع ہن۔ پچھم پاسے مکران تے دکن وچ

منصورہ (سندھ)، توڑیں ایندی دست لے۔“

ملتان وچ ۳۲ھ وچ علم بن شیبان حاکم بن کراہیں آیتے اتھاہوں ملتان وچ

قراٹلی یا اسماعیلی حکومت دی بنیاد پئی۔ بشاری مقدس لکھدے :-

”ملتان آئے شیعہ ہن۔ ملتان وچ خطبہ مصر دے فاطمی خلیفے دا پڑھدن۔“

قراٹلی سندھ توڑیں اقتدار تے رہے۔ چھیکڑی قراٹلی حاکم ابو الفتح داؤد

داغاکتہ سلطان محمود غزنوی کیتا۔ غزنویاں دے زوال دے بعد ہک واری

وت قراٹلی ملتان وچ برسر اقتدار آگئے تے سلطان محمد غوری نے ۱۱۵۵ھ

وچ ملتان تے حملہ کر تے انہاں کوں مکا چھوڑیا تے ملتان وچ ناصر الدین قبچاق

کوں حکمران بنا ڈتا۔ اول ایجاب دی موت دے بعد ۱۲۱۰-۱۱ھ وچ باقی

۱۔ عرب و ہند کے تعلقات از سید سلیمان ندوی، ص ۲۹۶، ۳۰۳۔

حصتیاں نے وہی قبضہ کر گھدا تے سندھ اتے ملتان دے خطیاں تے
 اگے حکومت قائم کیتی تے آپنڑیں نال واسکے تے خطبہ جاری کیتا۔
 ایہہ سکے ملتان زبان وچ ہا۔ بعد وچ اوہ ملتان توں آپنڑیاں مرکز اچہ گھن
 گیا۔ ۱۲۲۶ء وچ اہمیش نہیں تباچہ کول ہرا کراہیں ملتان اتے اچہ کول
 فتح کر گھدا تے ایندا دہلی دی بادشاہت نال زلا کر ڈتا۔ سلطان محمد تغلق
 دے بعد ملتان ہک واری وت دہلی توں آزاد تھیاتے سندھ دے
 ماتحت رہیا۔ ایں دور وچ سندھ تے سومرہ خاندان دی حکومت ہئی۔
 جیڑھی ۱۵۲۱ء وچ قائم تھی کراہیں ۱۳۵۱ء توں ۱۳۵۲ء یعنی تیراں سواہ
 سال رہی۔ ایندے بعد ستمہ خاندان قبضہ کر گھدا۔ اتے اوہ ۱۵۱۹ء توں ۱۵۱۹ء
 حکومت کریندے رہے۔ ایں دوران ملتان کئی واری خود مختار وی تھیلا۔
 ہک واری وت مرزا حسین ارغون نے ۱۵۲۳ء وچ ملتان تے حملہ کیتا تے
 وڈے سال دے محاصرے دے بعد فتح کیتا۔

منشی عبدالرحمن خان لکھن دے۔

سندھ تے ملتان وچ ارغون خاندان دا اقتدار انتہائی عروج تے ہاتے
 بابر نے حملہ کرتے ایندا خاتمہ کر ڈتا۔

۱۵۲۶ء وچ بابر نے ہندوستان وچ مغلیہ سلطنت دی بنیاد رکھی تے ملتان دی آپا
 اگے حیثیت ختم تھی۔ البتہ مغلیہ سلطنت دے کمزور پورن دی وجہ توں اتھاں سکھار
 دا وی قبضہ رہیا تے بالآخر ہندوستان تے انگریزاں دے قبضے دے بعد ملتان وک
 انگریزاں دی عمل داری وچ شامل تھیاتے وت پاکستان ہن دے بعد خدادی ڈات

ایندے ملتان از منشی عبدالرحمن خان لکھن دے۔

پاکستان واسطہ بنیا۔ ایں ڈٹھا ونچے تال ہر دور وچ ملتان دی مرکزیت تے اہمیت
 قائم رہی تے ہر زمانے وچ اوکوں وڈی اہمیت حاصل رہی۔

ملتان دی سیاسی اہمیت دے نال نال ایندی مذہبی، علمی، ادبی تے تہذیبی
 حیثیت وی آپنڑیں جاہ مننی منائی لے۔ اسلامی حکومت دے دور وچ ملتان تے پہلی
 صدی ہجری دے چھیکڑ توں اسلامی تہذیب تے تمدن دے اثرات نمایاں تھیون
 شروع تھئے۔ اینہی طراویں ترکیبی صدی ہجری توں صفاریاں دے فتوحات دی بنا
 تے ایرانی اثرات وی پھیلے۔ ایں عربی زبان دے نال فارسی زبان دے وی گہرے
 اثرات مرتب تھئے۔ چوتھی صدی دے سیاحین نے ملتان دے بارے وچ اتے
 ایندی زبان، ایندی تہذیب و تمدن دے بارے وچ ہوں کچھ لکھے۔ اصطخری
 (۳۳۰ھ) لکھن دے۔

”منصورہ تے ملتان تے اوندے ایڈوں اوڈوں دی زبان عربی تے

سندھی لے لے۔“

ابن بطوطہ (۳۶۴ھ) رقمطراز ہے۔

”منصورہ تے ملتان تے ایندے ایڈوں اوڈوں عربی تے سندھی

بولی دیندی لے لے۔“

کیوں جو ایں زمانے وچ ملتان توں سندھ ای اکھویندا لے۔ اینہی کیتے سیاحان نے
 ملتان وچ وی بولی وکھن آلی زبان کون سندھی دا نال ڈتے۔ حالان جو ملتان دی زبان
 سندھی توں دکھری ہئی۔ جیندا ذکر اگلی بہر حال جہاں تے خاص طور تے

۱۔ سفرنامہ اصطخری - لائینڈن پریس، ص ۱۶۷۔

۲۔ سفرنامہ ابن بطوطہ - لائینڈن پریس، ص ۳۳۲۔

مسلماناں دے آون نال جتھاں سندھ دے زباناں تے اثرات مرتب تھئے اُتھاں ہند
تے متان ۳۱۳ء وچ فتح تھئے ہن۔ ایندے بعد کوئی اڈھائی ترے سوسال توں تریس
راجپوت شمالی ہندوستان وچ بغیر ڈر بھو حکومت کریندے رہے۔

ایں ۹۹۲ء وچ سلطان محمود غزنوی نے ایں سرزمین دو قدم ودھائے تے
اسلامی اثرات کول ہیا مضبوط کیتا۔ ایں اعتبار نال متان وچ عربی اتے ہندی تمدن
تے معاشرت دا خوشش کرن آلا میل تھی گیا۔ البیرونی لکھدے:-

”شہر وچ محمد بن قاسم دی بلوائی ہوئی جامع مسجد تھی۔“

ایں ای اصطرخی لکھدے:-

”متان دا امیر ہاتھی تے سوار تھی کراہیں جمعے دی نماز کیتے جامع مسجد ویندے۔“

ایہہ خالص ہندراجیس دی شاندار سواری بجائوں عرب امیریں کول بھا
چکی تھی ”ت آہدے“ جو متان دے لوک پا جامہ پیندن تے اکثر لوک فارسی

تے سندھی دی بولیندے ہن۔ غرض ہندوؤاں تے مسلماناں وچ دیس
تے زبان دے متعلق ایہہ قسم دا بیان ڈتے:- ”آہدے:-

” اُتھاں مسلماناں تے ہندوؤاں دا لباس کئی طرحاں دا لے تے والیس

کول ودھاون دا دی اُد ہو کہ طریقہ لے تے ایہی طراحوں متان آئیں
دی ڈس لے۔ ۳۴۵ء وچ بشاری آیا اول اُتھاں دے اخلاق تے

تمدن دا ہوں کچھ چنگاں نقشہ چھکے۔“ آہدے:-

”متان منصورہ توں چھوٹا لے۔ پر اُوں توں ڈھیر آباد۔ پھل ڈھیر کائینہی
پر سستے ہن تے (عراق دی بندرگاہ) یسراف دی کار سال دی لکڑ

دے کئی کئی منزلاں دے مکان ہن۔ اُتھاں بہ کاری تے شراب پیون
کائینہی تے جیڑھے ایں جرم وچ پکڑے ویندن۔ انہاں کول قتل کیتا
ویندے یا کوئی سخت سزا ڈتی ویندی لے۔ وک وکا وچ نہ کوڑ مریندن
تے نہ گھٹ تو لیندن۔ مسافراں دی داری کریندن۔ اکثر راہن آ لے عربی
ہن۔ نہر دا پانڑیں پیندن، حکومت انصاف کرن آلی لے۔ بازار وچ
کوئی ترمیت بنا سنگمار کیتے ہوئے نی بلدی تے نہ کوئی رستے وچ
اُوں نال اعلانیہ گالھ کریندے۔ پانڑیں چنگاں، زندگی عیش و مسرت
دی تے خوش دلی اتے مروّت لے۔ فارسی زبان سمجھی ویندی اے۔
وپار دا منافع ہوں لے۔ جُتھے صحت آ لے ہن، پد شہر میل لے۔ گھر
سوڑے ہن، ہوا خشک تے گرم لے۔ رنگ کنڑک رنگے تے
کالے ہن۔“

انہاں سیاحاں دے بیان توں متان اُتے عربی تہذیب تے تمدن دے اثرات
دا اندازہ لایا وچ سگیندے۔ اسلام دے پیغام مساوات تے محبت نے اُتھاں نے
پچھلے عقیدیاں وچ بھونیں امب بر پا کر ڈتاتے لوکی اسلام دے جھولی وچ آکر ایں
سکون تے عافیت محسوس کرن لگے۔

ڈاکٹر شاہد بیگم نے تمدن تے ثقافت تے عربی اثرات دا ذکر کریندے
ہوئیں لکھے:-

”ہن دیبل توں متان توں تریس ہندوں دے جیڑھے نویں پوسے نظر دیں
انہاں وٹناں دا قد کاٹھ پہلے توں ڈھیر لوکھرا نا ہوتا۔ پر ایندے وچ

جیڑھے لہو ہارے گدگن انہاں دارنگ روپ تے ذائقہ کچھ بدلیا ہوا ضرور
ہوندا۔ ایہجا ذائقہ جیڑھے حاعر بس کوں عراق دی یاد ڈویندے تے سندھی ایچوں
آپڑیں زمین دی پیداوار قرار ڈیندے تے ایہہ تبدیلی کچھ غیر متوقع نہ ہئی؛
ایہی طراحوں آفاتا محمد آپڑیں ہک معنوں "سندھ دے لوک گیت وچ لکھدن :-
نہر ہک ملک دی زبان تے تمدن تے آون ویلھے دے فاتحین دی زبان
تے رسم اتے رواج دا بہوں اثر پوندے۔ علاوہ سندھ وچ عربیوں دے
آون نال عربی رسم الخط وامنڈھ لگا۔ سندھ دے اصلی و سکھیاں ٹوپیاں
ہا کر اہیں پچوں بہن شروع کر ڈتیاں۔ کھیاں رہائیاں گیاں۔ گھوڑے دی
سواری وڈائی دی گالھ سمجھی و پنچن لگی۔ عرب آئیں دے پچوں ٹردے بہن
ڈوتارے تے گھڑیاں تے گاؤن کوں تفریح دا ذریعہ سمجھیا ویستدا ہا۔
ایہا صورت طان دی وی ہئی۔ اسلام دے آون نال ای مسادات آئی۔ سرمایہ داری ،
جاگیر داری تے ملکیت و املاک و احمیا۔ عوام نے اسلام کوں جی آیاں کوں آگیا۔ انہاں سٹم
کوں ڈھلتے صرف مذہب دے طور تے نہیں بلکہ زندگی تے تمدن دے طور تے ایچوں
قبول کیتا۔ سندھ دی وادی دی ثقافت بہوں مضبوط لے۔ باہروں آون آئیں ثقافتی
حمیاں نے آپڑیں اثرات پیدا تاں کیتے پر مقامی اثرات وی رہے۔ سبھ توں وڈا
انقلاب نانویں دے سلسلے وچ برپا تھا جو جیڑھے اہل اہل دیں دے راہن آیاں نے اسلامی
نال رکھے پر مقامی نال وی برقرار رہے۔ ایہی طراحوں ڈوناں رکھے گئے۔ مثال طور
نبی بخش، اللہ بچائیو، غلام حسین، ہدایت اللہ وغیرہ۔ ابو ظفر ندوی نے "تاریخ سندھ

۱۰ سندھ میں اردو، از ڈاکٹر شاہد بیگم، ص ۳۰

۱۱ ماہ نومبر ۱۹۳۹ء ص ۲۷۔

وچ مولانا غلام رسول مہرنے "تاریخ سندھ" وچ تے ڈاکٹر نبی بخش بلوچ نے
"سومرن جو دور" وچ سومرہ خاندان دے نانویں دے جیڑھے فہرستاں ڈتیں
انہاں وچ ڈوناں ہن۔ راہن مہرن دے طریقیاں وچ عربی اثرات داخل تھئے۔ ایہی
طراحوں مذہبی اصطلاحات وچ صلوات، درود، مصلیٰ، تسبیح وغیرہ دے نویں لفظ
آئے بلکہ ہن توں نپڑیں نماز دی نیت ملتان آئے اٹھا ہوں دی زبان وچ ای کریندن
مثلاً "نیت کرینداں نماز دی نماز پڑھداں واسطے خدا دے ڈور کتاں نماز فرض، فرض
اللہ تعالیٰ دے، وقت نماز فجر، بندگی حق تعالیٰ دی، منہ خانے کھنہ دو، اللہ اکبر۔"
ایہی طراحوں ڈوناں دے نال وچ وی تبدیلیاں تھیاں۔ خمیس تے جمعہ
عربی توں تے اتوار، سوموار، منگلوار تے بدھ وار ہندوئیں آئے راہن ڈتے
گئے۔ مقامی طور تے جیڑھے میلے ٹھیلے گلدے ہن ادہ دی برقرار رہے تے مقدس
میدیاں دی شکل عیدیں گھن گھدی نسب نامے عربی کوں یاد ہن تے ایہہ اہل دی
ہک خصوصیت لے تے شجرہ نسب کوں عرب وچ بہوں اہمیت حاصل لے۔ ایندے
ذرا اثر اتھال وی مراٹھیاں دا طبقہ بٹیا جیڑھے مقامی لوکاں دے نسب نامے یاد کریندا
ہتے موقعے محل دی مناسبت، نال سٹویندا وی ہا۔

ملتان دے لوکیں دے ویس بارے کچھ گاہیں پہلے آگئیں۔ اتھال قیض تے
شلوار پادری و رواج دی تھیا۔ گاہنیں وچ بازو بند تے گلو بند آئے۔ پیشیاں دے
سندراں دے نال وی عربی تے فارسی اپنا گھدے گئے۔ تو انیس دے محفلاں ناچا
تے صوفیاں دارنگ دی آگیا۔ ایہی طراحوں کچھ اسلامی رسماں وی اپنا گھدیاں گیاں
مثلاً عقیقہ، ختنہ، نکاح وغیرہ پر نیوے دے رسماں وچ بھانویں جو تبدیلیاں آیاں
دت وی ہندوئیں دے رسماں دی جاری رہیاں۔ اخلاقیات، عقیدیاں تے صوفیاں
دے نظریات وچ تبدیلیاں آئیاں۔ ایں اسلامی تہذیب نے ملتان تہذیب تے

ثقافت کوں ہک طراحوں بدل تے رکھ ڈتا۔

ہک نقلی سفر نامک LOCK دا اکھن لے جو۔

تساں میکوں کہیں قوم دے خدادے بارے ڈس ڈیوتے
ہیں اول قوم دی ثقافت، سماج تے حیاتی دے طریقیاں وغیرہ بلے
سبھ کجھ ڈسا ڈیاں۔

ایں قول دے سوجھلے وچ جے کراہیں دینیں دا جائزہ گھدا ونجے تاں پتہ لگدے جو
ہندوواں دے کئی خدا ہن۔ ایران وچ ڈو خدا (یزداں تے اہرمز) عیسائیں وچ
ترائے خدا—حقی جو ملائیت تے پاپائیت نے بہشت دے پروانے ہک
شلنگ وچ دیجے پر اسلام وچ صرف ہک خدا داتصویر لے۔ تہوں تو عیدتے نظریے
نے اکتوں دے لوکاں دی حالت کوں بدل کراہیں رکھ ڈتا تے انہاں نے سماجی
تے معاشرتی حیاتی وچ دی ایجوں علی طور تے رواج ڈتا جیندا ذکر عرب سیاسی
دے سفر نامیاں وچ موجود لے۔

اسلام وچ علم کوں وڈی اہمیت حاصل لے۔ ایہہہ کہتے ہر فرد تے تربیت کوں
علم حاصل کرن دا حکم ڈتا گئے تے ایندے کہتے سبھ توں وڈا مدرسہ تے یونیورسٹی
مسجد نبوی ہی۔ جتھوں علم حاصل کرن دے بعد ان گنتر علم دے چاہن آلے دنیاے
سارے علاقیں وچ کھنڈ گئے تے قرآن پاک دی تعلیم وستی وستی شروع تھی گئی تے
ایندی تعلیم کہتے مسیت ہوں وڈا علمی مرکز بن گیا تے بعد وچ اسلامی درس گاہوں
نے ایہہ کم کیتا جتھاں ناظرہ قرآن، قرآنی مسئلیں تے ایمان دے شرطیاں دی تعلیم
مقامی زبان وچ ڈتی ویندی ہی۔ حتیٰ جو فارسی زبان دے کتاباں دے مقامی زبانوں
وچ ترجمے پڑھلے ویندے ہن۔ واعظ تے تبلیغ کرن آلے مقامی زبان وچ وعظ
کریندے ہن تے وستی وستی وچ کراہیں قرآن دے تعلیمات کوں عام کریندے

ہن۔ ایندا نتیجہ ایہہ نکھتا جو سارے داسارا ایہہ علاقہ اسلام دے سوجھلے نال سوجھل
تھی گیا تے ثقافتی اُتے تہذیبی اعتبار نال ایندی شکل بدل گئی تے ایندی وڈائی بلاشبہ
صوفیاں تے تبلیغ کرن آلیاں کوں ویندی لے جنہاں اسلام دا ڈیوا ہا لیا تے دور دراز
دا پنڈھ کرتے علم دی ترہہ لہائی۔

(۳)

ہندوستان تے خاص کر سندھ تے ملتان وچ صوفیاں اسلام دی تبلیغ تے
ترقی کیتے ہوں اہم کم کیتا تے انہاں پاروں اسلام کھنڈیا۔ سچی گالھ لے جو جے کر صوفی
دین دی تبلیغ دا کم نہ کریندے تاں ایں علاقے وچ مسلمان نہ ہوندے۔ جنہاں صوفیاں
ایں علاقے وچ دینی خدمات انجام ڈتیاں انہانڈے نال ایہہ ہن۔

شاہ یوسف گبر دینرہ	۱۰۸۶ء تا ۱۱۵۲ء
بہار الدین زکریا ملتانی	۱۱۷۲ء تا ۱۲۶۲ء
شاہ شمس سبزواری	۱۲۶۹ء
سید جلال الدین سرخ بخاری	وفات ۱۲۹۱ء
نور محمد جہانیاں جہاں گشت	وفات ۱۳۸۲ء
خواجہ نور محمد مہاروی	۱۱۴۲ھ تا ۱۲۰۵ھ
خواجہ محمد عاتق	متوفی ۱۲۲۹ھ
حافظ جمال ملتانی	متوفی ۱۲۲۶ھ
شاہ سلیمان تونسوی	۱۱۸۳ھ تا ۱۲۶۷ھ
خواجہ اللہ بخش تونسوی	۱۲۳۱ھ تا ۱۳۱۹ھ

انہاں توں پہوں حضرت بابا فرید گنج شکر داناں دی گھدا وچ کھنڈے۔ ایہہہ
کہتے جو اوہ ملتان دے نیڑے اجدھن (پاک پٹن) وچ راہنڈے ہن۔ ایں ڈٹھا

وہنے ماں ملتان تے اُچے تبلیغی تے صوفیانہ سرگرمیاں سہروردیہ تے چشتیہ سلسلے دی وجہ
نال تھیاں بلکہ سہروردیہ سلسلے دے خنکا ہیں ملتان تے سندھ توڑیں محدود ہیں۔ البتہ
چشتیاں آپٹاں نظام پاکستان توں گھن کر اہیں لکھنوتی تے لکھنوا نہیں دہلی توں گھن کر اہیں
دیوگھر توڑیں قائم کیتا۔

صوفیاں دے سرگرمیں ہزاروں تصوف دے جڑھے اثرات تہذیبی تے سماجی
حیاتی تے پئے اوندے نکات ایہہ ہن۔

۱۔ شخصی ملکیت دے تصور دا خاتمہ تھیا۔ اولیاء تے صوفیاں کوہہ جڑ کچھ آندا ہا غریب
تے حق داراں وچ ونڈ ڈیندے ہن۔

۲۔ جماعت خانے بنے جماعتاں آپڑیں ہتھ نال کم کیتا دیندا ہا۔

۳۔ عوام نال گھاناںگ پیدا تھیا تے انسانیں دی داری دا جذبہ اُجھار ا گیا۔

۴۔ ترمیمیں دی عزت تے وڈائی واسبق ڈتا گیا۔

۵۔ جماعت خانے علم تے فضل دا مرکز بن گئے۔

۶۔ ہماناں دے راہن کیتے ہمان خانے تے کھانوں بیون کیتے سنگر خانے

جاری تھئے۔

۷۔ علم حاصل کرن سانگے سفر کرن دی تلقین کیتی گئی۔

۸۔ انفرادی آزادی ہوا پرچار کیتا گیا۔

۹۔ امن پسندی دا شعار اپنایا گیا۔

ملتان تے اوندے نال دے علاقیاں وچ ایہہ کم چشتیہ سلسلے دے بزرگاں کیتا۔
انہاں ایں حالت کوں ستر و بدل تے رکھ ڈتا جیندا نقشہ خلیق احمد نظامی نے چھکے بلکھن

”یار ہویں تے بار ہویں صدی عیسوی وچ ہندوستان دی سماجی حالت

ہوں تباہ ہئی۔ ہر بندہ نہ صرف ”اسیر امتیاز ماوتو“ ہا بلکہ ہک پئے

نال ہر سہر پیکار ہا۔ سوچ تے عمل دے اتحاد دا کتھا ہیں ناں نشان کاہینا
ہا۔ چھوت جھات نے حیاتی دے رہن سہن کوں اوکھا کر ڈتا ہا۔ حیاتی

دے سارے لذتاں اُچھی ذات دے لوکاں کیتے ہن۔ غریب لوک
جنہاں مصیبتاں وچ ہن اوندی درد ملی مورت ابوالرحمان البیرونی نے

کتاب الہند وچ پیش کیتی لے۔ حیاتی انہاں کیتے بھارتی۔ اللہ سیں
انہاں کوں بندہ بنایا ہا۔ پر اوندے بندیاں انہاں کوں زناوریں دی

حیاتی گزارن تے مجبور کر ڈتا ہا۔ البیرونی ملتان دی سماجی حیاتی وچ شریک
تھئے ہوسن۔ بھانویں جو مغلیں دے دور وچ لکھدے۔ ”ہندوؤاں وچ

ہوں سارے ذاتاں ہن۔ اتاں مسلمانیں داسک عام مساوات تے
ات اکر فکرم عند اللہ اُلٹا کفر دے مطابق انہاں توں ستر و کھرا

لے تے ایہا اوہ سبھ توں وڈی رکاوٹ لے جیڑھی ہندوؤاں تے

مسلماناں دے اصل حاصل لے لے۔

انہاں حالات وچ صوفیاں چھوت جھات دے ڈر کلمے ماحول وچ اسلام دے نظریات
دا عملی طور تے پرچار کیتا تے ذات پات دی ایں غیر اسلامی تقسیم کوں حرف غلط

دی کار مثا ڈتاتے ایں طراحوں ہک زبردست دینی تے سماجی انقلاب برپا کیتا۔

ایہہ سلسلے وچ تے خاص کر دس تے تدریس دے سلسلے وچ اُپر کوں وڈی

اہمیت حاصل لے۔ ملتان وچ شیخ بہاء الدین زکریا ملتانی نے اسلامی یونیورسٹی قائم

کیتی۔ خاص کر استادیں دی تربیت دا پروگرام عملی طور تے پیش کیتا جیندے وچ

تیلخ کرن آئیں کوں نہ صرف تعلیم ڈتی ویندی ہی بلکہ ہنر وی سکھایا ویندا ہا تاں جو

ادبِ روایتی و ادبی و ادبی بند و بست خود کو سبک چھوڑنے کے لئے بزرگان نے پڑھنے پڑھاؤں کا سلسلہ شروع کیا۔ لوگوں کے اخلاق سدھارنے اور توجہ دہنی حضرت شاہ سلیمان تونسوی کے خدمات قابل ذکر ہیں جنہاں دورِ دراز علاقے وچ اسلام دانانوں اچھا کرتے اپنی زبان میں تہذیبوں کو مالا مال کیا۔

علم کے فضل اتے ویلیاں تہذیبیاں دے اعتبار نال مٹان دے علاقے دی ہوں اہمیت لے۔ مذہبی حوالے نال عربی وچ اسلام دے آئو نال تھیا۔ فارسی ایرانی اثرات دے تحت آئی تے ہوں تہذیبوں دی سرکاری زبان رہی۔ ایہا حالت اچھ دی دی ہئی۔ بہار الدین زکریا مٹانی دے عہد وچ عوامی کئی عہد مٹان رہے۔ ڈاکٹر وحید قریشی "مٹان میں اردو شاعری" دے دیباچے وچ لکھن ا۔

مسلماناں دے آئو ن دے بعد مٹان کول تجارتی تے ثقافتی اہمیت حاصل تھی۔ جیڑھیلے توڑیں دہلی کول دار الحکومت دی حیثیت حاصل نہ ہئی اوں ویلے توڑیں مٹان دی مرکزی حیثیت مستی منائی ہئی۔ بلکہ دہلی دی آبادی دے بعد لاہور دی کار مٹان وچ ثقافتی مرکز دی حیثیت رکھا۔ فارسی ادب دے بعض نادر نمونے ایہی بھویں دی پیداوار ہن۔ قباچہ دا دربار علم پروری تے علم دستی کیتے مٹان دی تاریخ داسنہری دور ہے۔ صدر الدین محمد افغانی دے تصنیفی کارنامے مٹان ہی دی سرزمین توں نبرے قباچہ دے بعد بھانویں جو مٹان کول ادب حیثیت حاصل نہ رہی پر ایندی ثقافتی تے ادبی روایتیں داسلسلہ قائم رہیا۔ بلبن دے پتر سلطان محمد شہید دی گورنری دے زمانے وچ مٹان ہک واری دت علم دا گہوارہ

بن گیا۔ امیر خسرو تے سنجر ایہی سرزمین وچ قیام پذیر تھئے تے اٹھائے شہر تے ادب دے محظاں گرم تھیاں۔ ضیاء الدین برنی نے تاریخ فیروز شاہی وچ بیان کیتے۔ "سلطان نے ایس مرحلے تے شیخ سعدی کول دی ہندوستان آئو ن دی دعوت دتی؛ ایس توں اندازہ تھی سگدے جو کیں طراحویں آسوں پاسوں دے ادیب تے شاعریں وچ مٹان کول مرکزیت حاصل تھی بلکہ شعر تے ادب دی روایات نے مٹان دی تہذیبی حیثیت کول اکھیں توں اوڑھرنہ تھیون ڈتا۔" ۱

ایں اعتبار نال مٹان علمی تے ادبی لحاظ نال اگول اگول ہا۔ ملک اشرف طالب اعلیٰ ہک مُد توڑیں مٹان لکھا۔ کیوں جو سرکاری زبان فارسی ہئی؛ ایہہ کیتے فارسی شاعریں دی تعداد دی گھٹ نہ ہئی۔ کرنل عبدالرشید نے "تذکرہ شعرائے پنجاب (فارسی)" وچ مٹان دے تریہ شاعریں دا ذکر کیتے۔ ایس توں ایہہ اندازہ لاون مشکل کائینہی جو فارسی شعر تے ادب دی خدمت وچ مٹان دا ہوں ہتھ لے۔ مزید تفصیلات کیتے "مٹان میں اردو شاعری" دا پہلا باب چھٹا وچ سگیندے۔ ایں اعتبار نال انگریزی دور توڑیں فارسی دا غلبہ رہیا تے ایں مٹان دے علاقے دی علمی تے ادبی فضیلت قائم رہی۔ جیویں جو پہلے کیسج چکے۔ محمد بن قاسم دے آئو ن نال ای مٹان وچ اسلامی اثرات دڑ آئے۔ وٹ صوفیاں دے رہن پاروں اٹھائے تھون دا ڈاڈھا چرچا رہیا تے اسلامی ادب دی بنا پئی۔ صوفیائے کرام دے منظومات، انہاں دے تصنیفات، شاعران دے کلام تے منظومات وچ اسلامی ادب دی بھرپور عکاسی نظر آندی ہے۔ عربی تے دت فارسی انہاں صوفیاں دی زبان ہئی۔ پر مقامی زبان یعنی مٹانی تے نمونے